

STANISŁAW REYMONT

Warszawa

TOWARZYSTWO BURS I STYPENDIÓW (1945—1951)¹

W roku 1933 w kołach działaczy postępowych zaczęto głośno mówić o potrzebie powoływania organizacji samopomocowych, których zadaniem byłoby tworzenie ognisk uczącej się niezamożnej młodzieży chłopskiej i robotniczej oraz zapewnienie jej dachu nad głową w czasie nauki poza miejscem zamieszkania.

Idea ta najsilniej zakiełkowała w Wilnie. Popularyzatorem jej był Związek Akademicki Młodzieży Ludowej, znany ze swych radykalnych wystąpień. Dostarczał on żywych przykładów trudności, z którymi musiała się borykać młodzież pobierająca naukę w szkołach wileńskich. Utrzymując stałe kontakty ze środowiskiem ludowców, alarmami swymi pobudzał je, a wraz z nimi i organizacje nauczycielskie do podejmowania konkretnych akcji.

W początkach 1934 r. sprawa zaczęła nabierać rumieńców życia; inicjatorzy odbywali zebrania i narady, przystępowali do opracowania form organizacyjnych. Adwokat Mieczysław Alechno, nauczyciel Wiktor Kordowicz i profesor Stanisław Małkowski przygotowali szkic statutu przyszłego stowarzyszenia. Wszyscy inicjatorzy byli poważnie zaangażowani w pracy społecznej i wyróżniali się postępowymi poglądami. Alechno, silnie związany ze Związkiem Akademickiej Młodzieży Ludowej, pracował jako początkujący prawnik, Małkowski kontynuował godnie demokratyczne tradycje rodziny — działaczy PSL „Wyzwolenie”, Kordowicz zaś, związany również z ZAML, należał do bliskich współpracowników

¹ Opracowanie niniejsze oparłem na następujących źródłach: W. Kordowicz, *Powstanie i rozwój Towarzystwa Burs i Stypendiów w wojew. łódzkim*, [w:] *Ruch ludowy w województwie łódzkim. Sesja popularnonaukowa 14—15 IX 1965*, Łódź 1968; *Statut Towarzystwa Burs i Stypendiów Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1949; Seria pt. „Biblioteczka Odczytowa SFOS”, Warszawa; Akta TBS w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, tamże wycinki prasowe w oddzielnym albumie; czasopismo „Przeblyski”. Miesięcznik Społeczny i Oświatowy, Wilno, nry 1 i 2, 1937 (w Bibll Narod. w Warszawie).

Poza tym korzystałem także z informacji dawnych działaczy Towarzystwa oraz własnych wspomnień i notatek. Pragnę przy tym nadmienić, że w latach 1948—1951 należałem do współpracowników TBS.

Jana Dracza, nauczyciela, znanego w Wileńszczyźnie z entuzjastycznego stosunku do wsi, wybitnego działacza oświaty dorosłych. Bodaj że do Dracza należała myśl o organizowaniu burs. On to założył w Wilnie własnym sumptem bursę dla młodzieży z gminy bieniakońskiej, gdzie przez pewien czas pracował jako nauczyciel. Bursa ta upadła jednak z braku podstaw finansowych. Wspominając inicjatorów, należy wymienić Tadeusza Nowickiego, nauczyciela, działacza ZNP w okręgu wileńskim, który popularyzował w środowiskach nauczycieli-związkowców ideę pomocy młodzieży chłopskiej.

Statut zgłoszono władzom administracyjnym w Wilnie, które zarejestrowały go 9 października 1934 roku. Datę tę należy uznać za początek działalności Towarzystwa. Nazwa stowarzyszenia brzmiała: „Towarzystwo Opieki nad Zdolną a Niezamożną Młodzieżą”. Posługiwano się przy tym skrótem TOM.

Jeszcze przed zarejestrowaniem — Towarzystwo miało upatrzony lokal i w ślad za legalizacją przystąpiło do urządzenia w nim bursy. Lokal znajdował się w centrum miasta, w pobliżu placu Katedralnego. Mieszkający w bursie uczniowie mieli zatem wygodne dojście do szkół. Sama młodzież oraz członkowie Towarzystwa rychło zaczęli nazywać między sobą bursę (od przyjętego skrótu) — „Chatą Toma”. „Chata” zyskała sobie popularność w mieście nie tylko w kołach młodzieży i wychowawców, ale i wśród szerszego społeczeństwa wileńskiego.

Działalność Towarzystwa opierała się na następujących zasadach:

- a) gromadzenie środków materialnych przez odwoływanie się do ofiarności społecznej;
- b) udzielanie kształcącej się niezamożnej młodzieży pomocy w postaci stypendiów zwrotnych po ukończeniu szkoły i otrzymaniu pracy;
- c) centralizacja w zarządzaniu z uwzględnieniem autonomii kół i placówek lokalnych;
- d) oparcie działalności Towarzystwa na pracownikach ideowych.

Towarzystwo miało obejmować swą działalnością obszar kuratorium okręgu szkolnego wileńskiego (województwa: wileńskie, nowogródzkie i białostockie). W rzeczywistości uwagę skupiono głównie na Wilnie, gdzie do wybuchu drugiej wojny światowej prowadzono 2 bursy, w miarę je poszerzając i doskonaląc.

Plany rozwojowe, jak też i organizowanie burs w innych jeszcze miejscowościach, natrafiały na bardzo duże przeszkody, jednak w roku szkolnym 1938/39 Towarzystwo utrzymywało już 10 burs oraz wypłacało stałe zasiłki w formie stypendiów zwrotnych 300 uczniom. Poza Wilnem placówki TOM-u istniały w Mołodecznie (bursa męska i żeńska), Słobódce (również 2 bursy), w Drui, Propiliszczach i Lidzie. Roztaczano opiekę nad młodzieżą szkół powszechnych i średnich. W Mołodecznie Towarzystwo posiadało własny budynek, w pozostałych miejscowościach korzystano z lokali wynajętych.

Towarzystwo posiadało Radę Społeczną i Zarząd. Instancją naczelną, nadającą kierunek ideowy oraz sprawującą nadzór nad działalnością statutową w przydzielaniu stypendiów i miejsc w bursie, była Rada Społeczna, która w tym celu wylaniała spośród siebie komisje opiniodawcze. Radzie przewodniczył profesor Stanisław Małkowski, petrograf, związany z Uniwersyteciem Stefana Batorego, znany i ceniony przez młodzież za swe postępowe, demokratyczne poglądy².

Przewodniczącym Zarządu został mgr Wiktor Kordowicz, wiceprezesa zaś mecenas Mieczysław Alechno. Stroną gospodarczą kierował znany w środowisku komunistów Arkadiusz Łaszewski, piastujący w Towarzystwie stanowisko głównego księgowego.

Towarzystwo Opieki nad Zdolną a Niezamożną Młodzieżą było pomyślane jako forma samopomocy społecznej i w tym duchu rozwijało swą działalność. Pewien udział w zasilaniu funduszy Towarzystwa miał samorząd terytorialny oraz spółdzielczość. W celu popularyzacji idei Towarzystwa wydawano własny organ prasowy pod nazwą „Przeblyski”, który ukazywał się sporadycznie. Do 1939 r. wyszło 7 numerów tego czasopisma³.

W latach 1939—1945 wokół głównych przedstawicieli nie funkcjonującego oficjalnie TOM-u skupiła się znaczna część działaczy konspiracyjnych. Okres okupacji niemieckiej nie osłabił ducha zebrań i narad, których głównym tematem był obraz przyszłego wychowania w Polsce. W ramach prowadzonych prac dyskutowano zagadnienia oświaty, organizacji szkolnictwa oraz pomocy społecznej dla kształcącej się młodzieży z rodzin niezamożnych. Brano pod uwagę przede wszystkim pomoc dla młodzieży ze środowisk wiejskich i małomiasteczkowych oraz opiekę nad sierotami. Głównym inicjatorem i autorem projektów był Wiktor Kordowicz. W jego też mieszkaniu odbywała się większość zebrań, podczas których omawiano i uzgadniano poglądy na przyszłe poczynania. Projekty, często nader śmiałe i daleko idące, niektórym uczestnikom wydawały się nierealne, zbyt romantyczne, nie biorące pod uwagę ogólnego zubożenia powojennej Polski. Powtarzano nawet żartobliwy dwuwiersz wymierzony w optymistów: „Wielu tu pracuje nad przyszłością w trudzie — są i tacy, bo budują zamki na ludzie”.

Jeden z owych zamków — to właśnie koncepcja stworzenia powszechnej organizacji ludowej typu samopomocowego, celem zapewnienia opieki kształcącej się młodzieży chłopskiej i robotniczej. Główną formą pomocy, która może przyczynić się do wyzwolenia utajonych w ludzie zdolności twórczych, widziano w ułatwianiu mu masowego dostępu do szkół wszelkich typów i stopni.

² Po wojnie dyrektor Muzeum Ziemi w Warszawie. Na zjeździe 1—2 VII 1947 r. został wybrany na honorowego prezesa Towarzystwa Burs i Stypendiów.

³ „Przeblyski”. Miesięcznik społeczno-oświatowy. Redaktor odpowiedzialny Adolf Dziekiewicz. Druk A. Narickiewicz, Wilno.

w Łodzi Zarząd Wojewódzki, przeniósł swe władze naczelne do Warszawy, przyjmując jednocześnie nazwę Towarzystwa Burs i Stypendiów Rzeczypospolitej Polskiej (w skrócie TBS-RP). Pod tą nazwą rozpoczęto działalność od powołania oddziałów wojewódzkich i zalecania im tworzenia burs na swoich obszarach. Władzę zwierzchnią sprawowała Tymczasowa Rada Społeczna oraz Tymczasowy Zarząd Główny. Do Rady Społecznej weszli: Czesław Wycech, Franciszek Litwin, Kazimierz Maj, Zygmunt Kobyliński, Stanisław Tazbir; do Zarządu Głównego: Stanisław Malkowski, Janusz Antoni Wiącek, Wiktor Kordowicz, Wojciech Piróg, Anna Wycechowa, Stanisław Kwiatkowski, Maria Maniakówna, Zygmunt Garstecki. Zachowany w archiwum dokument zawiera ponadto listę 14 nazwisk członków założycieli; są to: Feliks Popławski, Stefan Pieńkowski, Józef Zawadzki, Stanisław Pigoń, Piotr Banaczkowski, Władysław Dziedzic, Maria Maniakówna, Ignacy Jakubiec, Edward Bertold, Stefan Wilanowski, Zygmunt Garstecki, Józef Janiczak, Lucjan Zapolski, Włodzimierz Chyliński⁵.

Jedną z głównych prac organizacyjnych centrali było usytuowanie się w Warszawie, znalezienie lokalu na biura i przygotowanie Zjazdu. Wszystko to nastroczało trudności, gdyż Warszawa w 1947 r. znajdowała się wciąż w okresie usuwania gruzów i dokonywania remontów wypalonych domów. Na głównych ulicach miasta saperzy zwalali sterczące kikuty wypalonych kamienic. O lokale było niełatwo.

Zjazd Delegatów, który dokonał wyboru nowych władz oraz wytyczył kierunek działalności na najbliższą przyszłość, odbył się w Warszawie w sali Związku Nauczycielstwa Polskiego w dniach 1—2 lipca 1947 roku. W Zjeździe wzięli udział delegaci z województw: białostockiego, bydgoskiego, gdańskiego, kieleckiego, krakowskiego, łódzkiego, olsztyńskiego, poznańskiego i warszawskiego. Najliczniej było reprezentowane województwo łódzkie — na Zjazd przybyli delegaci 13 kół lokalnych oraz delegacja zarządu wojewódzkiego. Zjazd otworzył prof. Małkowski, wygłaszając dłuższe przemówienie, które zawierało elementy sprawozdawcze z dokonanych prac oraz wskazywało kierunek rozwojowy na przyszłość. Mówca odwoływał się do tradycji staropolskich w dziele opieki nad młodzieżą, nawiązywał do zadań wychowawczych dawnej bursy. Wspominał żaków krakowskich oraz doświadczenia Akademii Jagiellońskiej i Wileńskiej, mówił o wielkiej odpowiedzialności współczesnych za to, co jest dziś i co ma być jutrem Polski:

„Wobec ogromu zniszczeń wojennych i różnorodnych potrzeb wewnętrznych kraju — wysiłki rządu muszą być wsparte przez całe społeczeństwo. Znakomite osiągnięcia Towarzystwa Opieki nad Młodzieżą wskazują drogę, którą należy kroczyć. W odrodzonej, demokratycznej Ojczyźnie na podobnych zasadach powstaje Towarzystwo Burs i Stypendiów Rzeczypospolitej Polskiej. Hasłem Towarzystwa jest niesienie

⁵ AAN, Warszawa: Akta TBS, tom 10—63.

miejscowemu nauczycielowi Stanisławowi Brzozowskiemu, zajmującemu wówczas stanowisko podinspektora szkolnego.

Jednocześnie prowadzono prace organizacyjno-legalizacyjne Towarzystwa; 15 VI 1946 r. władze zarejestrowały statut. Tymczasowy Zarząd ukonstytuował się jeszcze w kwietniu. Do Zarządu weszli: prof. Stanisław Malkowski (prezes), Wiktor Kordowicz (sekretarz) oraz Antoni Janusz Wiącek (wiceprezes). Czynny udział w pracach zarządu brali: Antoni Ingot, Michał Lewandowski, Michał Cała, Edward Milas, Mieczysław Alechno, Marian Czerwiński, Władysław Ferenc.

Już w tym okresie uwagę dzielono na organizowanie burs i akcję stypendialną. Przyjęto zasadę, obowiązującą zresztą przez cały czas działalności Towarzystwa, iż stypendia są zwracane po ukończeniu szkoły i otrzymaniu pracy przez stypendystę. W tym też czasie wypracowano główne zasady gromadzenia funduszy na stypendia o określonym przeznaczeniu, jak np. fundusz imienia Tomasza Wasilewskiego — dla sierot po nauczycielach; fundusz imienia Józefy Joteyko — dla niezamożnej młodzieży z liceów pedagogicznych; fundusz im. Tadeusza Kościuszki i Jana Kilińskiego. Zainteresowanie odpowiednich środowisk poszczególnymi fundacjami, np. organizacji zawodowych, rzemieślniczych, rolniczych, miało zapewnić dopływ środków pieniężnych oraz właściwy sposób dysponowania nimi według intencji fundatorów, którym rezerwowano głos w przyznawaniu indywidualnych stypendiów.

Powiększające się systematycznie grono osób, wśród których można spotkać wiele nazwisk znanych z szerszej działalności społecznej, spontaniczne organizowanie burs przez różne instytucje, zwracanie się do Łodzi o instrukcje, wydawanie statutów itp. — siłą rzeczy skłaniały do poszerzenia ram organizacyjnych Towarzystwa⁴. Pracami Towarzystwa Burs i Stypendiów interesowali się działacze o poważnym dorobku na polu pracy społeczno-oświatowej i zawodowej. Zbliżali się do Towarzystwa i łączyli z nim swe nazwiska Kazimierz Maj, Zygmunt Kobyliński, Czesław Wycech, Stefan Dybowski.

Zanim Towarzystwo zdołało umocnić swe wpływy i osiągnąć poważniejsze wyniki w obranym regionie, zostało postawione wobec konieczności przepracowania statutu, zmiany siedziby władz naczelnych i objęcia swymi zamierzeniami całej Polski.

Po niespełna dwuletnim okresie łódzkim Towarzystwo, pozostawiając

⁴ Między innymi, wzorem Łodzi, powstało w 1946 r. w Białymstoku Towarzystwo Pomocy Uczącej się Młodzieży Chłopskiej. Towarzystwo zachowało odrębność do 1948 r. Walne Zgromadzenie 20 I 1948 uchwaliło włączenie się do TBS. Organizacja białostocka w 1947 r. zgromadziła fundusz wynoszący 2 miliony zł, z którego korzystało 300 stypendystów, przejętych następnie przez TBS. Relację ze Zjazdu połączeniowego z charakterystyką dotychczasowej działalności zamieściło „Życie Białostockie”. Podobne poczynania notowano w Krakowie gdzie inicjatorem był prof. Stanisław Pigoń, w Poznaniu (H. Ligocki, P. Dzienidulek), w Lublinie i Wrocławiu. Placówki te w stadium organizacyjnym włączyły się do TBS, nie podejmując odrębnej działalności.

w Łodzi Zarząd Wojewódzki, przeniósł swe władze naczelne do Warszawy, przyjmując jednocześnie nazwę Towarzystwa Burs i Stypendiów Rzeczypospolitej Polskiej (w skrócie TBS-RP). Pod tą nazwą rozpoczęto działalność od powołania oddziałów wojewódzkich i zalecania im tworzenia burs na swoich obszarach. Władzę zwierzchnią sprawowała Tymczasowa Rada Społeczna oraz Tymczasowy Zarząd Główny. Do Rady Społecznej weszli: Czesław Wycech, Franciszek Litwin, Kazimierz Maj, Zygmunt Kobyliński, Stanisław Tazbir; do Zarządu Głównego: Stanisław Małkowski, Janusz Antoni Wiącek, Wiktor Kordowicz, Wojciech Piróg, Anna Wycechowa, Stanisław Kwiatkowski, Maria Maniakówna, Zygmunt Garstecki. Zachowany w archiwum dokument zawiera ponadto listę 14 nazwisk członków założycieli; są to: Feliks Popławski, Stefan Pieńkowski, Józef Zawadzki, Stanisław Pigoń, Piotr Banaczkowski, Władysław Dziedzic, Maria Maniakówna, Ignacy Jakubiec, Edward Bertold, Stefan Wilanowski, Zygmunt Garstecki, Józef Janiczak, Lucjan Zapolski, Włodzimierz Chyliński⁵.

Jedną z głównych prac organizacyjnych centrali było usytuowanie się w Warszawie, znalezienie lokalu na biura i przygotowanie Zjazdu. Wszystko to nastęrczało trudności, gdyż Warszawa w 1947 r. znajdowała się wciąż w okresie usuwania gruzów i dokonywania remontów wypalonych domów. Na głównych ulicach miasta saperzy zwalali sterczące kikuty wypalonych kamienic. O lokale było niełatwo.

Zjazd Delegatów, który dokonał wyboru nowych władz oraz wytyczył kierunek działalności na najbliższą przyszłość, odbył się w Warszawie w sali Związku Nauczycielstwa Polskiego w dniach 1—2 lipca 1947 roku. W Zjeździe wzięli udział delegaci z województw: białostockiego, bydgoskiego, gdańskiego, kieleckiego, krakowskiego, łódzkiego, olsztyńskiego, poznańskiego i warszawskiego. Najliczniej było reprezentowane województwo łódzkie — na Zjazd przybyli delegaci 13 kół lokalnych oraz delegacja zarządu wojewódzkiego. Zjazd otworzył prof. Małkowski, wygłaszając dłuższe przemówienie, które zawierało elementy sprawozdawcze z dokonanych prac oraz wskazywało kierunek rozwojowy na przyszłość. Mówca odwoływał się do tradycji staropolskich w dziele opieki nad młodzieżą, nawiązywał do zadań wychowawczych dawnej bursy. Wspominał żaków krakowskich oraz doświadczenia Akademii Jagiellońskiej i Wileńskiej, mówił o wielkiej odpowiedzialności współczesnych za to, co jest dziś i co ma być jutrem Polski:

„Wobec ogromu zniszczeń wojennych i różnorodnych potrzeb wewnętrznych kraju — wysiłki rządu muszą być wsparte przez całe społeczeństwo. Znakomite osiągnięcia Towarzystwa Opieki nad Młodzieżą wskazują drogę, którą należy kroczyć. W odrodzonej, demokratycznej Ojczyźnie na podobnych zasadach powstaje Towarzystwo Burs i Stypendiów Rzeczypospolitej Polskiej. Hasłem Towarzystwa jest niesienie

⁵ AAN, Warszawa: Akta TBS,teczka 10—63.

jak najszerszej pomocy jednostkom zdolnym, wartościowym a niezamożnym. Młodemu pokoleniu dla dobra przyszłości Polski należy zapewnić pełne kształcenie się, pełny rozwój umysłowy i duchowy. TBS powinno zająć w państwie podobną pozycję jak Polski Czerwony Krzyż lub inne organizacje wyższej użyteczności publicznej. Młodzież szkolna często dziś wegetuje w brudnych i ciasnych stancjach”⁶.

Przemówienie Małkowski zakończył optymistycznym stwierdzeniem, że „Towarzystwo spotkało się z gorącym przyjęciem i zrozumieniem społeczeństwa, toteż organizacja szybko się rozrasta. Ludzie przystępują do pracy z prawdziwie polskim zapalem”⁷. W dalszym toku zebrania Czesław Wycech scharakteryzował sytuację oświaty w państwie. Mówiąc o demokratycznym programie rządu, rzucił hasło: „Zdolni naprzód!” „Młodzieży chłopskiej i robotniczej — powiedział — należy ułatwić dostęp do szkół i oświaty. Toteż życzyć należy, aby do następnego zjazdu cała Polska pokryła się jak najgęściejszą siecią burs i internatów, by tym udostępnić naukę najszerszym kołom młodzieży robotniczej i chłopskiej, co będzie olbrzymim wkładem w dzieło odbudowy Ojczyzny”⁸.

Zjazd lipcowy wybrał Zarząd Główny (stały), w składzie: Wiktor Kor-dowicz (prezes), Edward Milas (wiceprezes), Antoni Ingot (sekretarz). Poza tym do Zarządu weszli: Mieczysław Alechno, Michał Cała, Marian Czerwiński, Zygmunt Urbanowicz, Władysław Ferenc, Michał Lewandowski, Stanisław Wierzbicki. Prezesem Rady Społecznej Towarzystwa został minister Stefan Dybowski, wiceprezesami Czesław Wycech i Stanisław Trojanowski; wśród członków znaleźli się: Stanisław Tazbir, Jan Bednarz, Jan Dębski, Kazimierz Maj, Stefan Ignar, Bolesław Iwaszkiewicz, Józef Putek, Władysław Kurkiewicz.

Bezpośrednio po Zjeździe przystąpiono do prac organizacyjnych; powołano oddziały w tych województwach, w których ich jeszcze nie było, tak iż do końca 1947 r. objęto działalnością terytorium całego państwa. Godny uwagi jest rozwój Towarzystwa na ziemiach zachodnich. Jeszcze w trakcie trwania repatriacji Towarzystwo otwierało tam swe oddziały i koła oraz organizowało bursy, sięgając swymi wpływami do Jeleniej Góry i Karpacza na południu, Elku, Tczewa i Szczecina na północy, Świebodzina na zachodzie. Ze szczególną troską odnoszono się do Warmii i Mazur. Dowodem tego może być jednomyślna uchwała Zjazdu, podjęta na wniosek delegata Krakowa S. Korczyńskiego, aby zarządy wojewódzkie Towarzystwa z województw centralnych i z bardziej zagospodarowanych, jak Warszawa, Łódź, Poznań, Kraków, Toruń, ufundowały po dwa stypendia dla młodzieży mazurskiej i warmińskiej — „[...] z ludu najbardziej gnębionego przez Krzyżaków i ich następców”⁹.

⁶ Cytaty według sformułowań protokołu I Walnego Zjazdu TBS 1—2 VII 1947 (AAN, sygn. I, 0—3).

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

Działalność ta spotkała się z życzliwym przyjęciem władz państwowych oraz partii politycznych: PPR, PPS, SL i SD. Poparcie nie ograniczało się do uczestniczenia w zjazdach i zebraniach, organizowanych przez Zarząd Główny czy placówki wojewódzkie. Znane osobistości, zajmujące w administracji państwowej odpowiedzialne stanowiska, łączyły swą działalność z pracami Towarzystwa jako jego funkcjonariusze lub proktorzy. Pełniły stanowiska honorowe, ale trudne, wymagające udziału w licznych zebraniach i podejmowania decyzji. Kiedy np. Towarzystwo organizowało doroczną imprezę propagandową, połączoną ze zbiórką pieniędzy na swoje cele, i odwoływało się do ofiarności społeczeństwa, proktorat obejmował bądź przewodniczył komitetowi honorowemu prezydent PRL. Wśród osób podpisanych pod odezwą z kwietnia 1948 r. znajdujemy nazwiska premiera, marszałka i wicemarszałka Sejmu i innych. Na czele imprez wojewódzkich stawali wojewodowie i kuratorzy szkolni.

Dane archiwalne potwierdzają, że współdziałanie czynników państwowych i społecznych w zakresie działalności TBS układa się jak najlepiej¹⁰. Zarząd i pracownicy rozwijali swe prace koncepcyjne i bieżące w przekonaniu, że pełnią dobrą służbę w wychowaniu młodego pokolenia, które miało odegrać zasadniczą rolę w kształtowaniu i umacnianiu nowej rzeczywistości politycznej. Przewodniczący Zarządu W. Kordowicz na jednym ze spotkań z aktywem Towarzystwa w dłuższej wypowiedzi zawarł następujące sformułowanie: „Stanęliśmy przed etapem pracy, który wytycza nam państwo i społeczeństwo. Mamy stworzyć wielką fundację narodową, dzięki której żaden talent, żadne zdolności nie będą zmarnowane. Ta wielka odpowiedzialność wymaga mobilizacji wszystkich sił społecznych i gromadzenia środków dla realizacji celów. Udostępnienie szerokim masom najwyższych wartości ojczystej i ogólnoludzkiej kultury, pokierowanie jednostką we właściwym kierunku; zapewnienie jej odpowiednich warunków rozwoju — jako naczelné nasze zadanie — wymaga ścisłego obliczenia organizacyjnych sił pozostających w dyspozycji Towarzystwa”¹¹.

Rezultatem zharmonizowania wysiłków czynnika oficjalnego i społecznego było życzliwe potraktowanie przez rząd wniosku Rady Społecznej oraz Zarządu Głównego o podwyższenie rangi Towarzystwa. Rozporządzenie Rady Ministrów z 1 lutego 1949 r., ogłoszone następnie w „Monitorze Polskim” 28 II tegoż roku, czyni zadość sugestiom, uznając Towarzystwo Burs i Stypendiów Rzeczypospolitej Polskiej za stowarzyszenie wyższej użyteczności. W uzasadnieniu zarządzenia czytamy, że Towarzystwo, obecnie działające jako zarejestrowane, jest instytucją odpowiadającą nowoczesnym, demokratycznym postulatom, stwarzającą najdogod-

¹⁰ Wiadomość o ukonstytuowaniu się w tym składzie komitetu honorowego Tygodnia TBS w dniach 21—27 IV 1948 r. podało „Życie Warszawy” z 10 IV 1948 r. Zachował się też egzemplarz odezwy z podpisami wymienionych osobistości.

¹¹ AAN: TBS, sygn. I, 0—4/a.

niejsze warunki kształcenia i rozwoju młodzieży polskiej. Prowadząc szeroko zakrojoną akcję w zakresie organizowania i rozbudowy burs oraz systemu stypendialnego, Towarzystwo zmierzało do „ureczywistnienia celów szczególnie użytecznych” zarówno dla społeczeństwa, jak i państwa. „Uznanie Towarzystwa Burs i Stypendiów za stowarzyszenie wyższej użyteczności ułatwi Towarzystwu ureczywistnienie celów statutowych”.

Nadany jednocześnie statut potwierdzał, że obszarem działalności Towarzystwa jest cała Rzeczpospolita Polska, oraz formułował cele realizowane w zasadzie od początku działalności: „Celem Towarzystwa jest udzielenie kształcącej się młodzieży, a szczególnie dzieciom robotników, chłopów i inteligencji pracującej, pomocy materialnej i stworzenie warunków niezbędnych do jej rozwoju. Dla osiągnięcia tych celów TBS: a) organizuje, buduje i prowadzi bursy; b) organizuje i prowadzi świetlice, biblioteki i wypożyczalnie pomocy naukowych; c) gromadzi fundusze ze składek członkowskich, udziałów fundatorskich, ofiar, darów, zapisów, subwencji i z innych źródeł; d) współdziała z władzami państwowymi, samorządu terytorialnego i gospodarczego”.

Z zestawienia zadań widać, że Towarzystwo było rozumiane nie tylko jako forma pomocy materialnej dla młodzieży, ale i jako instytucja wychowująca. W pojęciu pracy świetlicowej i bibliotecznej kryją się bowiem treści wychowawcze.

ORGANIZACJA WEWNĘTRZNA I KIERUNKI DZIAŁANIA

Całością organizacji kierowały biuro Zarządu Głównego, funkcjonujące bezpośrednio pod kierownictwem urzędujących stale członków prezydium: prezesa, wiceprezesa i sekretarza, oraz biura oddziałów wojewódzkich. Głównymi agendami centrali były: wydział burs i stypendiów, wydział organizacyjny z sekcją wizytatorów pedagogicznych oraz sekcją lustracji organizacyjno-ekonomicznej, wydział finansowy tudzież inwestycyjny.

Wychodząc z założenia, że instytucja należy do kategorii oświatowo-wychowawczych, polityka personalna Zarządu zmierzała do angażowania na stanowiska pracownicze różnych działów jak najwięcej osób z przygotowaniem i doświadczeniem pedagogicznym. Tym tłumaczy się, iż wiele stanowisk zajmowali byli nauczyciele lub działacze oświaty pozaszkolnej, wyróżniający się społecznie.

Niektórzy zatrudnieni w Towarzystwie nauczyciele pracowali na zasadzie formalnego skierowania przez kuratora, z zachowaniem przy tym ciągłości pracy w szkolnictwie. Główne stanowiska w centrali były obsadzone przez osoby z wykształceniem pedagogicznym: kierownik wydziału organizacyjnego — Edmund Moritz, nauczyciel; główny wizytator burs

— Franciszek Rusin, przed wojną znany działacz związkowy, w latach 1945—1948 dyrektor Ludowego Instytutu Oświaty i Kultury; kierownik wydziału burs i stypendiów — Michał Cała, pedagog; wizytator pedagogiczny burs — Teodozja Kornetowa, nauczycielka pracująca w Zarządzie Głównym wraz z mężem Szczepanem Kornetem, również nauczycielem; główny księgowy — Józef Łapiński, były nauczyciel. Analogicznie rzecz wyglądała w zarządach wojewódzkich. Tak np. w Krakowie kierownikiem oddziału był dr Stanisław Korczyński, wieloletni wizytator kuratorski, pedagog. Oddział poznański prowadził wypróbowany społecznik, działacz ludowy Hieronim Ligocki; w Gdańsku inicjowała i rozwijała działalność nauczycielka M. Rutkowska.

Stanowiska kierowników burs powierzano osobom z doświadczeniem pedagogicznym, choć nie wszędzie dało się to osiągnąć. Dobrze prowadzone bursy były kierowane przez nauczycieli. Poza tym każda bursa oprócz kierownika miała jednego lub kilku wychowawców, którymi z reguły byli nauczyciele bądź inni pracownicy oświaty. Spotykamy tu takie nazwiska, jak: Leon Serafin, K. Borkowski, Halina Łapińska, Janina Kamińska, J. Moritzowa, Michalina Całowa, Zofia Kaczmarczyk, Gustaw Rapacki.

Towarzystwo stawiając sobie cele wychowawcze w stosunku do powierzonej mu młodzieży zmierzało jednocześnie do oddziaływania na społeczność dorosłych w kierunku wiązania różnych środowisk z problemami wychowania. W licznych odezwach, konferencjach prasowych i w bezpośrednich wystąpieniach osób piastujących naczelne stanowiska wyrażano tezę, iż wychowanie jest dziełem całego narodu, a więc instytucje wychowawcze powinny być również świadomym dziełem narodu. Pewne najważniejsze zadania należą do państwa, w którego imieniu działa rząd; poczynania rządu należy jednak wesprzeć działaniem społecznym i dobrowolną inicjatywą. Towarzystwo TBS, uznane za instytucję wychowawczą, winno zatem stać się wielką fundacją narodową, poświęconą dziełu wychowania.

Do pozycji tej dążyło Towarzystwo przez budzenie zainteresowania swych członków własnymi sprawami organizacyjnymi, wiążącymi się ściśle z zadaniami o charakterze ogólnonarodowym. Wśród nich czołowe miejsce zajmowała odbudowa Warszawy. Zrodziła się wówczas myśl, aby różne miasta polskie odbudowywały fragmenty stolicy. Odbudowę popularnej „Dziekanki” z przeznaczeniem na bursę TBS przyjął na siebie Kraków; myśl tę zrealizował Oddział Krakowski Towarzystwa, a gorącym jej orędownikiem był miejscowy działacz, wizytator Stanisław Korczyński. Idea bursy w „Dziekance” stała się popularna w Krakowie; liczone, ile gotówki wpłynęło i ile jeszcze potrzeba. Odbudowa szła w szybkim tempie i budziła ogromne zainteresowanie społeczeństwa. „Życie Warszawy” z dn. 26 lutego 1948 r. podało wiadomość, że budynek został oszklony i od nowego roku szkolnego znajdzie w nim pomieszcze-

nie bursa TBS dla 180 dziewcząt. Wkrótce — pisała prasa — na dziedzińcu, na tle renesansowych krużganków, zobaczymy fontannę i Lajkonika. Artysta plastyk odtworzy herb Krakowa. Herb będzie kuty w żelazie i ozdobi ścianę frontową budynku. Nad wiernym odtworzeniem zażytku czuwał główny projektant prof. Z. Stępiński¹².

W innych regionach widzimy również dowody szerokiego zainteresowania społeczeństwa sprawami TBS. Dzienniki Wybrzeża w wydaniach z 18 stycznia 1948 r. informują o wielkim czynie miejscowej ludności, w którym brało udział również wojsko — o oddaniu do użytku obiektu na bursę w Tczewie, gdzie miało zamieszkać 400 chłopców. Budżet Oddziału Towarzystwa w Gdańsku już w 1947 r. wynosił 3,5 miliona złotych oraz obejmował 92 stypendystów.

Zjawili się też ofiarodawcy, pragnący przekazać swe nieruchomości na bursy TBS. Przykładem, nie jedynym, jest zapis Marii Kloss, sporządzony w akcie notarialnym 27 VIII 1949 r. u notariusza Mariana Kurmana w Warszawie; paragraf 2 tego aktu brzmi: „[...] Maria Kloss i Bronisław Kloss, biorąc pod uwagę szlachetne cele Towarzystwa Burs i Stypendiów, które w demokratycznej Polsce realizuje program równego startu i równych warunków kształcenia się zdolnej a niezamożnej młodzieży ze wszystkich grup społecznych zniszczonego wojną społeczeństwa polskiego, mocą aktu niniejszego darowują Towarzystwu Burs i Stypendiów Rzeczypospolitej Polskiej wyżej opisaną nieruchomość nr 5087 w Warszawie, ze wszystkimi częściami składowymi i przynależnościami, bez żadnego wyłączenia, w stanie wolnym od długów, przenoszą na Towarzystwo własność przedmiotu darowizny, zezwalają na dokonanie o tym wpisu w księdze wieczystej i podstawiają Towarzystwo we wszelkie prawa i ograniczenia, wypływające ze wspomnianego dekretu o własności i użytkowaniu gruntów na obszarze m. st. Warszawy”.

Wydział organizacyjny dwoił się i troił w wysiłkach nad zdobywaniem grosza. Rok 1948 witał wydaniem kalendarzyka informacyjnego, popularyzującego dorobek i zamierzenia Towarzystwa. Osiągano przy tym podwójny sukces — propagandowy i finansowy. Udaną imprezą powtórzono i w latach następnych. Kalendarzyk ukazywał się w nakładzie 180 tysięcy egzemplarzy. Cena sprzedażna 20 złotych — 3 miliony corocznie wpływało na rzecz Towarzystwa¹³.

Ministerstwo Oświaty w porozumieniu z Ministerstwem Finansów zezwoliło na opodatkowanie świadectw szkolnych na rzecz TBS. Opłaty były minimalne, ale przy masowym zapotrzebowaniu na świadectwa

¹² Ogólny koszt odbudowy „Dziekanki” wyniósł 58 milionów zł. Kwotę tę zebrano w woj. krakowskim. Prace związane z popularyzacją „Dziekanki” wpłynęły pośrednio na decyzję wybudowania w Krakowie ośrodka młodzieżowego TBS z kompletem burs. Towarzystwo nabyło dużą parcelę przy al. Focha nad rzeką Rudawą; w 1949 r. przystąpiono do realizacji, powierzając projekty i budowę inż. S. Mycielskiemu.

¹³ Było to przed wymianą waluty; wartość złotego obliczano przy wymianie według relacji 3 : 100.

wplywy i z tego źródła były poważne. Zarząd liczył na sto milionów rocznie, o czym informował Radę Społeczną na posiedzeniu 24 IX 1948 roku. Zebrane kwoty szły częściowo na inwestycje, uzupełniając dotacje państwowe z ogólnego budżetu odbudowy, ale większość kwot przeznaczano na stypendia, wyposażenia i utrzymanie burs.

Czym była bursa TBS?

Bursa, według sformułowania przyjętego przez prezydium Rady Społecznej Towarzystwa na posiedzeniu 12 II 1948 r. — poza tym, że była placówką wychowawczą — była również jednostką społeczno-gospodarczą i jako taka winna była „opracować na każdy rok budżet wpływów i wydatków tak, aby dając stosunkowo tanie mieszkanie i utrzymanie wychowankom, dawała również co najmniej 10% nadwyżek budżetowych, potrzebnych na inwestycje w ramach swojej bursy, ewentualnie na potrzeby innych burs w powiecie czy województwie”.

Bursy organizowano osobno dla dziewcząt, osobno dla chłopców. W miarę potrzeb powoływano niekiedy w jednej miejscowości dwa zakłady, w odrębnych budynkach, zapewniając oddzielne jadalnie, sale do odrabiania lekcji i inne pomieszczenia.

Przestrzegano, aby każda bursa posiadała — poza zarządem, któremu przewodniczył kierownik — również radę opiekuńczą, wybieraną spośród miejscowych działaczy i rodziców. Wedle regulaminu — rada opiekuńcza „w celu racjonalnego wykonywania swych obowiązków powinna wyłonić spośród siebie dwie komisje: gospodarczą i kulturalno-oświatową”. Regulamin zastrzegał, aby nie były to komisje działające doraźnie, lecz organy stałe, współdziałające w realizowaniu zadań bursy w zakresie ekonomiki i problematyki wychowawczej. W ten sposób dążono do pogłębienia społecznego charakteru placówki.

Za mieszkanie i wyżywienie w bursie mieszkańcy jej płacili. Opłaty wynosiły od 3000 zł miesięcznie w miejscowościach powiatowych — do 5000 czy 6000 w miastach dużych. Do najdroższych należała „Dziekanka”, gdzie za miesięczny pobyt pobierano 6000 zł. Niecała młodzież opłacała należność, przyjmowano bowiem do bursy dzieci rodziców źle sytuowanych, półsieroty i sieroty. Przeważająca większość korzystała ze stypendiów, które szły na opłacenie pobytu w bursie. Formę tę zaleciło Zarządowi prezydium Rady Społecznej swą uchwałą z 12 lutego 1948 roku. Uchwała mówi wyraźnie o pierwszeństwie wychowanków burs do korzystania ze stypendiów.

Problemy rodziły się w miarę rozwoju działalności TBS. Obserwacje wykazały, że znaczny odsetek młodzieży w bursach cierpi na niedokrwiłość i inne choroby wieku młodzieńczego. Nad kwestią tą zastanawiano się już w pierwszym okresie organizacyjnym. Po kilku naradach, w których brali udział przedstawiciele władz szkolnych i służby zdrowia oraz Centralnej Komisji Związków Zawodowych, postanowiono przystąpić do organizowania burs klimatycznych. Pierwsza wzmianka o potrzebie two-

rzenia burs klimatycznych pochodzi z listopada 1947 r. Prezydium Rady Społecznej zalecało Zarządowi tworzenie takich burs oraz wyodrębnienie z finansów centralnych funduszu na dopłaty do kosztów utrzymania w tych ośrodkach.

Dzięki inicjatywie Towarzystwa powstały bursy klimatyczne w Szklarskiej Porębie, Łądku-Zdroju, Miedzeszynie i Mrozach; rozwijał się także ośrodek TBS w Ciechocinku. Informacje prasowe mówią o Orłowie nad morzem i Ojcowie, na ten temat nie posiadamy jednak pełniejszych danych. Bursy klimatyczne funkcjonowały pod bezpośrednim nadzorem Zarządu Głównego. Opiniodawcą wniosku o skierowanie ucznia do bursy klimatycznej był lekarz naczelny TBS. Wypada tu zauważyć, że mieszkańcy wszystkich burs mieli zapewnioną opiekę lekarską. Dążono, by każda bursa posiadała etatowego higienistę. Stanowiska higienistów powierzone studentom medycyny ostatnich lat studiów.

Działalność Towarzystwa według statutu miała obejmować młodzież kształcąca się na różnych szczeblach nauczania — od szkoły podstawowej do uczelni akademickich. W rzeczywistości zajmowano się głównie młodzieżą szkół średnich — ogólnokształcących i zawodowych. Szczeble podstawowy i wyższy stały na marginesie. Zjawili się za to dorośli bez ukończonej szkoły podstawowej, oraz dorośli pragnący uczyć się na szczeblu średnim. Do kwestii tej ustosunkowano się również pozytywnie. Wspólnie z kuratorium łódzkim TBS przystąpiło do tworzenia ośrodka w Wolborzu.

Kuratorium zorganizowało szkołę dla dorosłych, Towarzystwo natomiast internat. Ośrodek uruchomiono we wrześniu 1949 roku przy początkowej frekwencji około 50 uczniów. Protokół z dn. 15 VII 1949 r. obejmuje 39 podań o stypendia i przyjęcia do bursy. Na podobnych zasadach organizacyjnych w tym samym czasie powstała szkoła stopnia licealnego dla dorosłych w Szklarskiej Porębie. Było to liceum ogólnokształcące z internatem.

Internat zorganizowało TBS, szkołę natomiast uruchomiło i wyposażyło kuratorium wrocławskie. Liczba kandydatów do liceum była znacznie wyższa niż liczba miejsc; już w lipcu 1949 roku komisja stypendialna rozpatrzyła 150 wniosków o przyjęcie do internatu, z czego 131 zatwierdziła pozytywnie. Szkoła rozpoczęła pracę z początkiem września. Jak informuje protokół z posiedzenia Rady Społecznej, kandydaci rekrutowali się „z robotników i małorolnych chłopów”. Życiorysy ich potwierdzają, że były to jednostki społecznie bardzo wartościowe, że „zdobywali oni dotąd wiedzę drogą samouctwa; w wymienionym zakładzie naukowym zdobędą potrzebną wiedzę i wychowanie, by móc służyć Polsce Ludowej jako świetli i twórczy obywatele”.

Problemem do końca nie rozwiązany pozostała kwestia wielkości burs. Placówki te, zależnie od miejscowych warunków i potrzeb, albo obejmowały nieznaczną liczbę młodzieży, albo miały po kilkaset wycho-

wanków. Na przykład bursa w Jodłowej (Rzeszowskie) miała 23 wychowanków, w Łukowie zaledwie 20; w Ciechanowie natomiast 219, w Tczewie zaś przeszło 300 ¹⁴.

Dostrzegano sprzeczności: interes gospodarczy nie pokrywał się z założeniami wychowania. Najbardziej opłacalne były bursy duże, liczące kilkaset wychowanków, ale — stwierdzano — „[...] im większa gromada młodzieży, tym maleją szanse wychowania. Opieka z konieczności przeistacza się w dozorowanie, wobec którego młodzież raz wygląda jak nie uporządkowany tłum, to znów razi pozorem zdyscyplinowania. Porządek osiąga się tu przez przelamywanie woli drogą nadużywania przy-musu i sankcją strachu. Spólnota przeżyć, która odgrywa tak wielką rolę w kształtowaniu młodego człowieka, możliwa jest tylko w zespołach niezbyt licznych” ¹⁵. Najlepsze wyniki osiągały bursy mające poniżej 100 miejsc; najlepszymi wynikami ekonomicznymi zapisały się placówki liczące powyżej 150—200 miejsc.

Podstawową formą działalności Towarzystwa były stypendia. Wspominałem już, że dążono do tego, by stypendia przyznawać przede wszystkim młodzieży korzystającej z burs. Otrzymywane kwoty szły wtedy bezpośrednio do kasy bursowej jako ekwiwalent za mieszkanie i utrzymanie, stypendysta zaś potwierdzał tylko odbiór. Młodzieży nie mieszkającej w bursie stypendiów na ogół nie udzielano. Zasady tej w pełni nie dało się jednak utrzymać. Trudne do przewidzenia sytuacje życiowe skłaniały do odstępstw, toteż statystyki młodzieży w bursach nie pokrywają się z liczbą stypendystów. Sieroty i półsieroty pozostające przy rodzinach, nieraz dalszych krewnych, nierzadko korzystały z funduszu stypendialnego. Wynikało to bowiem w pewnym stopniu z wciąż niedostatecznej liczby miejsc w bursach. W roku szkolnym 1949/50 liczbę mieszkańców burs szacowano na około 6000. W tym samym czasie było z górą 8000 stypendystów ¹⁶. W ciągu roku szkolnego wypłacono tytułem stypendiów 106 430 000 zł. Załatwiono odmownie z powodu braku funduszy 2429 wniosków.

Generalną zasadą, którą przyjęto i kierowano się w praktyce, było traktowanie stypendium jako pożyczki. Stypendysta powinien zwrócić pobraną kwotę po ukończeniu szkoły i otrzymaniu pracy. Odpowiednie zobowiązanie za swoje dzieci składali rodzice bądź opiekunowie. Za tych, którzy ewentualnie nie będą mogli spłacać pożyczki z powodu trudności bytowych lub niskich zarobków, miało spłacać Towarzystwo z funduszu interwencyjnego. Zarząd motywował swe stanowisko względami wychowawczymi i prowadził propagandę w kierunku przekonania społeczeństwa o słuszności swych założeń.

¹⁴ Dane z roku szkolnego 1948/49.

¹⁵ *Bursa, jej sprawy gospodarcze i wychowawcze. Referat wygłoszony na naradzie 24 III 1949 (maszynopis).*

¹⁶ Zestawienie dokonane na dzień 30 VI 1949 wykazuje w 83 bursach 5050 młodzieży; 3253 chłopców i 1797 dziewcząt.

Sprawę zwrotności stypendiów poruszano na konferencjach działaczy społecznych z udziałem prasy w latach 1947—1950. Taka większa konferencja odbyła się 14 kwietnia 1947 roku. Konferencji przewodniczył Czesław Wycech, głównym zaś referentem był Michał Cała. Podkreślał on, że fundusze stypendialne zawdzięcza się ofiarności określonych środowisk, należy przeto uważać za obowiązek zwrot pożyczek tym samym środowiskom, od których fundusze pochodzą.

A oto w streszczeniu ważniejsze myśli referatu, który precyzował podstawę działalności stypendialnej Towarzystwa na dalsze lata:

a) W przyznawaniu stypendiów należy przestrzegać zasady decentralizacji; im fundator bliższy jest sprawom wychowanka, tym siła działania społecznego mocniejsza i większa pewność słuszności postanowień komisji selekcyjnych.

b) O przyznaniu stypendium decydują zdolności, wartości charakteru ucznia oraz jego warunki materialne.

c) Opieką wychowawczą nad jednostką ma być ciągła — stypendiów udziela się przez cały czas kształcenia ucznia do tego poziomu, do którego uprawniają jednostkę jej zdolności.

d) Złe wyniki w nauce upoważniają do cofnięcia stypendium, jeżeli nie odegrały tu roli przyczyny obiektywne; stypendium przenosi się automatycznie z roku na rok po okazaniu świadectwa i zaświadczenia szkoły o kontynuowaniu nauki.

Motywy, którymi kierowano się przy ustalaniu zasady zwrotności stypendiów, przytoczę w obszerniejszym streszczeniu. Koncepcja ta ma już oczywiście znaczenie historyczne, ale ukazuje sposób myślenia z tamtych lat i metody rozwiązań, które z biegiem czasu stały się nieaktualne:

„Niektórzy kwestionują zwrotność stypendiów, a nawet starają się zasudę tę zażarcie zwalczać. Głosu oczekujemy od kogo innego. Kto inny ma prawo zabrać głos w tej kwestii — stypendyści i ich rodzice, wszak oni będą je zwracać, a także ci, którzy na stypendia czekają. Oni wyraźnie stawiają sprawę, porównując stypendium z pożyczkami wysoko oprocentowanymi na inne cele; stypendia są zwrotne, ale bezprocentowe. Spłacając stypendium oddaje się je takiemu samemu uczniowi, jakim było się do niedawna samemu. Stańmy na drugim biegunie tej koncepcji i udzielajmy tylko stypendiów bezzwrotnych. Liczne rzesze młodzieży wyciągają ręce po wiedzę daremnie, potrzeby są tak wielkie, że bez rotacji funduszu żadne źródło ich nie zaspokoi. Państwo nie może się zająć tylko jedną dziedziną życia. Do wyrównania wiekowych zaległości potrzebny jest wysiłek całego społeczeństwa. Stworzenie stałego, zwrotnego funduszu sprawę tę w dużej mierze może rozwiązać. Za kilkanaście lat narosnie fundusz stypendialny w takiej wysokości, że poszczególne powiaty będą zdolne załatwiać samodzielnie wszelkie problemy związane z organizacją burs i stypendiów. Nie obawiajmy się, że zabraknie chętnych do zwracania stypendiów. Już obecnie można przytoczyć nazwiska

osób, które zgłaszając się o pomoc, wyraźnie sobie zastrzegają, że przyjmują ją, lecz pod warunkiem, że zaciągnięty dług w przyszłości spłaca"¹⁷. W zakończeniu referatu powołano się na doświadczenia zagraniczne Francji, Anglii, USA, gdzie stypendia zwrotne są często spotykane.

Rozwijając akcję stypendialną zachowano ciągłość metody zapoczątkowanej w Łodzi w 1946 r., która z kolei opierała się na dawnych doświadczeniach wileńskich.

Poważną pozycję stanowiły fundusze rozdzielane według intencji fundatorów. Wyróżniał się tu Fundusz Stypendialny im. Fryderyka Chopina. Fundusz ten powstał z inicjatywy Towarzystwa Burs i Stypendiów przy współudziale Związku Samopomocy Chłopskiej, Związku Młodzieży Polskiej, Związku Zawodowego Muzyków, Instytutu Fryderyka Chopina, Konserwatorium Warszawskiego, Centralnej Komisji Związków Zawodowych i Związku Zawodowego Pracowników Sztuki i Kultury. Fundusz ustanowiono w setną rocznicę śmierci wielkiego kompozytora. Według regulaminu — stypendia te (również z zastrzeżeniem zwrotności) przeznaczano na kształcenie wybitnie uzdolnionej muzycznie, niezamożnej młodzieży robotniczej i chłopskiej oraz inteligencji pracującej. Fundusz powstawał ze stałej dotacji TBS, wpłat fundatorów, subwencji samorządu terytorialnego oraz wpłat zakładów pracy.

Fundusz chopinowski swą organizacją odróżniał się od innych. Administrowało nim Towarzystwo Burs i Stypendiów przez wyodrębniony zarząd, który korzystał z pewnej autonomii.

ODDZIAŁYWANIE WYCHOWAWCZE W BURSACII

Towarzystwo Burs i Stypendiów od początku swego działania, oprócz pomocy materialnej udzielanej uczniowi, stawiało przed sobą cele wychowawcze. Kierownictwo świadomie włączało organizację w nurt ideowy Polski Ludowej i rozwijało w swych placówkach wychowanie patriotyczne w duchu zasad demokracji i socjalizmu.

Uwzględniając współpracę ze szkołami, do których młodzież burs uczęszczała, opracowano szczegółowe plany na dni powszednie i świąteczne. Za pierwszy obowiązek ucznia mieszkającego w bursie, którego we wszystkich instrukcjach i wypowiedziach nazywano wychowankiem, uważano pilne odrobienie lekcji. Wymagało to zapewnienia młodzieży warunków potrzebnych do pracy w godzinach pozaszkolnych. Stół, wygodne siedzenie, dobre światła oraz bliskość pomocy naukowych, z których na miejscu można było korzystać, nie wyczerpywały listy potrzeb. Niezbędny okazał się bezpośredni udział pedagoga — informacja od ręki w toku odrabiania lekcji. Gdy praktyka wykazała, że wychowawca nie może zadaniu sprostać, zalecono, aby uczniom słabszym lub

¹⁷ AAN, Warszawa, teczka I, 0—12.

opóźnionym pomagali uczniowie bardziej zaawansowani w nauce. Tego rodzaju pracami kierował samorząd bursy pod okiem wychowawcy. Zbiorowo odrabiano lekcje w stołówce w czasie między posiłkami. Wyłączenie osobnych sal do nauki nie wszędzie było osiągalne, jednak zalecenia i plany inwestycyjne szły w tym kierunku. Starano się, by bursy miały własne pomoce naukowe: globusy, mapy ściennie, tablice krajoznawcze, botaniczne itp. Według zaleceń wydziału burs i stypendiów zakupione pomoce powinny być praktycznie użyteczne i łatwo dostępne dla uczących się, podobnie jak i biblioteki podręczne. Bursy większe, liczące powyżej 100 wychowanków, często dochodziły do własnych, okazałych księgozbiorów. Warszawskiej „Dziękance” zapewniono nawet etat bibliotekarza, a wskutek ogólnego zainteresowania społeczeństwa zabytkową budowlą i dzięki ofiarności mieszkańców Krakowa księgozbiór bursy szybko wzrastał.

Instrukcja dla wychowawców burs poświęca wiele miejsca sprawie odrabiania lekcji:

„Do odrabiania lekcji wyznacza się w bursie specjalne godziny uwzględniając podział wychowanków na grupy, według godzin obecności. Podziału na grupy dokonuje wychowawca, kierując się przy tym zasadą, że każdy uczeń powinien poświęcić na odrabianie lekcji od dwóch (minimum) do czterech godzin dziennie. W czasie odrabiania lekcji w sali na to przeznaczonej (gdzie sal takich nie ma, zastępują je świetlice) bezwarunkowo musi być obecny wychowawca lub jego zastępca. Wychowawca jest odpowiedzialny za porządek i utrzymanie ciszy, w miarę swych możliwości udziela wychowankom pomocy indywidualnej w nauce. Pomoc wychowawcy w odrabianiu lekcji wyraża się przez: udzielanie odpowiedzi i wyjaśnień na pytania wychowanków w kwestiach, w których mają wątpliwości; dostarczanie książek i podręczników pomocniczych, jak słowniki (ortograficzny, wyrazów obcych), encyklopedie, atlasy, mapy, wyłączone z biblioteki bursy do działu podręcznego; wskazanie źródeł dodatkowych (poza podręcznikami) w postaci popularnie napisanych monografii, np. z cyklu »Wiedzy Powszechnej« [...].

Udział wychowawcy w odrabianiu lekcji jest czynnością dydaktyczną. Zastępuje on bowiem do pewnego stopnia nauczyciela i dlatego powinien być zgodny w swym działaniu z duchem pedagogiki szkolnej i zasadami dydaktyki. W szczególności wychowawca powinien zapoznać się z metodami uczenia się pod kierunkiem i techniką samokształcenia. Do pracy tej może poza tym również wyzyskać zdolniejszych wychowanków, których skieruje do kolegów słabszych lub opóźnionych w celu udzielania im pomocy.

Praca wychowawcy przy odrabianiu lekcji wymaga współdziałania bursy ze szkołą. Współdziałanie to osiągnie się przez kontakt wychowawcy z nauczycielstwem. Czuwanie nad wynikami nauczania, uczestniczenie

w konferencjach zwoływanych przez dyrekcje szkół i nauczycielstwo (wywiadówki) należą do obowiązków wychowawcy bursy”.

W uwagach końcowych instrukcji znajdujemy zalecenia w sprawie estetyki życia codziennego młodzieży, poprawności zachowania się, przestrzegania zasad higieny i uprzejmości. Podkreśla się przy tym konieczność systematycznego czuwania nad przestrzeganiem czystości języka, przez zwracanie uwagi na staranność wysławiania się i poprawność form.

Poczucie odpowiedzialności i uczciwości starano się rozwijać między innymi przez prowadzenie przez uczniów sklepów spółdzielczych w bursach. Instytucje te, oparte na statucie spółdzielni uczniowskich, zalecano prowadzić bez sklepowego. W motywach czytamy: „Doświadczenia zapoczątkowane przed wojną przez I. Solarza w prowadzonym przez niego Uniwersytecie Ludowym wskazują na dodatnie znaczenie tego sposobu w kształceniu solidarności młodych ludzi. Spółdzielnia dostarczy wielu okazji do rozmów i głębszych rozważań na temat kooperacji, której triumf przypada na nasze pokolenie”.

Poważne miejsce w zaleceniach centrali i praktyce burs zajmowało wychowanie fizyczne młodzieży. Wybierając bowiem miejsce na bursę lub przejmując budynek na ten cel, zwracano uwagę na tworzenie odpowiednich warunków do prowadzenia gier i zabaw ruchowych na wolnym powietrzu.

W instrukcji wydanej dla wychowawców w sprawie wychowania fizycznego młodzieży zalecano, by kierownictwa zabiegały o boiska dla burs, ich odpowiednie urządzenie i wyposażenie. Prace związane z urządzeniem boiska, jeżeli nie przekraczają możliwości młodzieży, uczniowie powinni wykonać sami w ramach czynów społecznych. „Kierunek sportu pozostawić samej młodzieży, ograniczając swój głos do rady po uzgodnieniu z lekarzem.”.

Jako formę pracy wychowawczej stosowano włączanie młodzieży w nurt życia publicznego przy każdej nadarzającej się sytuacji. Przyjmując zasadę wychowania przez czyn, dążono do stworzenia w bursie aktywności młodzieży podejmującej akcję szkolną związaną z odbudową Warszawy. Pomijając fakt, że sama inicjatywa organizowania szkolnych kół odbudowy Stolicy wyszła od kierownictwa TBS, akcję tę w Towarzystwie szeroko rozwinięto. Miało to znaczenie praktyczne — wiadomo, każdy grosz w tym czasie wzmacniał dzieło odbudowy — ale stokroć większą rolę spełniały owe pozornie drobne czyny w kształtowaniu postawy obywatelskiej młodzieży. Przez lansowanie haseł o uspołecznieniu gospodarki państwowej i odbudowie Stolicy, o czym mówiono jako o czynie narodowym („Cały naród buduje swoją Stolicę!”) — umysły i uczucia młodzieży kierowano w najwłaściwszą stronę służby ogółowi. Wszelkie poczynania w tej dziedzinie uzgadniano z kierownictwem Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy (SFOS). W ścisłym kontakcie z Zarządem Głównym Towarzystwa funkcjonowała odrębna komórka organizacyjna,

działająca na zasadach autonomicznych¹⁸, która mobilizowała młodzież szkolną w całej Polsce do zakładania szkolnych kół, organizowania imprez poświęconych tematyce warszawskiej, do drobnego opodatkowania i samodzielnego administrowania funduszem drogą przelewów na ogólne konto SFOS w PKO. W celu informowania stale wzrastającej liczby kół i oddziaływania na młodzież wydawano biuletyn, który ukazywał się w ciągu kilku lat jako druk powielany pod redakcją Grzegorza Engmmana. Idąc drogą konkretyzowania zadań, uzgodniono z kierownictwem SFOS, iż fundusze zbierane przez młodzież szkolną będą obracane na budowę burs w Warszawie. Hasło: „Młodzież szkolna całej Polski buduje bursy w Stolicy” — pobudzało ambicje lokalnych organizatorów, przynosiło sukcesy moralne i materialne. Efekty były oczywiste. W 1949 r. liczba szkolnych kół „Odbudujemy Warszawę” wynosiła 8204, a liczba członków — 652 100. Nie było to osiągnięcie szczytowe, już bowiem w połowie 1950 r. wydawnictwo SFOS *Pięć lat odbudowy Warszawy*¹⁹ informowało o zebraniu od początku akcji 8 miliardów złotych i o 8 milionach osób stale wpłacających świadczenia pieniężne, wzmiankując o poważnym udziale młodzieży szkolnej w tej akcji. Na stronie 27 czytamy: „Masowc dorzuca swój, z gorącego sentymentu dla bohaterskiej Stolicy, wnoszony udział młodzież szkolna, zrzeszona w ponad 15 000 szkolnych kół »Odbudujemy Warszawę«, z ponad półtora milionem członków”²⁰.

Młodzież z burs TBS systematycznie zachęcano do brania czynnego udziału w pracach kół odbudowy przez płacenie drobnych składek lub bezpośredni udział w dziele odbudowy. Notowano zespołowe przyjazdy młodzieży z bliższych i dalszych miejscowości w celu tak zwanego wówczas „odgruzowywania” Stolicy. Pochłaniało to dużo energii i należało do prac kosztownych. Wiele pod tym względem zawdzięcza się młodzieży szkolnej roczników starszych. Trzeba przyznać, że działacze TBS świecili tu osobistym przykładem, co nie pozostawało bez wpływu na młode umysły. Tak np. w grupie studentów usuwających gruz z działki pod budowę bursy przy ul. Długiej (w grudniu 1947 r.) widzimy na zdjęciu przewodniczącego Rady Społecznej Towarzystwa — Stefana Dybowskiego, wówczas ministra kultury i sztuki.

W relacjach sprawozdawczych znajdujemy dokument potwierdzający przyjazd do Warszawy 150-osobowego zespołu stypendystów Funduszu im. Tadeusza Kościuszki z Łodzi, w celu usunięcia gruzów z posesji przy ul. Świętojerskiej 11, przeznaczonej na bursę. Wyraz uznania dla wkładu młodzieży w tę akcję dał tygodnik „Stolica” w numerze świątecznym z dn. 25 XII 1947 r., podkreślając solidną trzydniową pracę sty-

¹⁸ Był to Ogólnopolski Szkolny Komitet Odbudowy Warszawy (OSKOW), działający pod własną firmą, posługujący się własną pieczęcią oraz korzystający z lokalu TBS.

¹⁹ „Biblioteczka Odczytowa SFOS”, nr 7, Warszawa 1950.

²⁰ W roku szkol. 1949/50 od szkolnych kół „Odbudujemy Warszawę” wpłynęło na budowę burs 3 064 593 zł (AAN, Warszawa, sygn. I, 0—40c).

wały się też polem pracy zespołów artystycznych, które występowały na miejscowych scenach jako zespoły międzyszkolne. Dyrektywy centrali szły w kierunku pobudzania ambicji twórczych młodzieży. Zalecano na-

przez wydział burs i stypendiów, którego główne tezy przyjęto za wytyczną praktyki²².

Miarę ambitnych dążeń ilustruje teza o bursie, która obok szkoły powinna wyrastać do rangi ośrodka promieniującego na okolicę: „Doświadczenie mówi, że oddziaływanie to może być bardzo silne, może nawet przyćmić szkołę. Znane dziewiętnastowieczne zakłady [...] zaznaczały się w kronikach nie tym, iż miały wysoki poziom nauczania lub jakieś szczególne metody, które przeważnie nie odbiegały od stosowanych powszechnie w danym okresie, ale systemem wychowawczym, którego zewnętrznym wyrazem były internaty tych zakładów”.

Bursa w intencjach organizatorów urastała do rzędu instytucji autorytatywnej, o daleko sięgającym spojrzeniu w przyszłość i pełnej wszechstronności form oraz metod wychowania. Wyraźne także było dążenie do oparcia wychowania na przesłankach współczesnej wiedzy pedagogicznej.

*
* * *

Decyzja o uznaniu Towarzystwa Burs i Stypendiów za stowarzyszenie wyższej użyteczności znalazła odbicie w życiu. Urzędy państwowe, związki oraz organizacje społeczne z miesiąca na miesiąc coraz poważniej traktowały TBS jako instytucję kompetentną w opiece nad młodzieżą szkolną. Zwiększał się też majątek samego stowarzyszenia, co wyrażało się w rozwoju burs i funduszu stypendialnego. Rok 1950/1951 zapisał się liczbą 130 burs, firmowanych przez Towarzystwo. Wszystko bowiem wskazywało, że zastosowana forma działania przyjmie się, a skorygowana przez samo życie przejdzie kolejne etapy doskonalenia bez nagłych zmian i wstrząsów.

Stało się jednak inaczej. Od połowy 1950 roku dały się słyszeć głosy o zamierzeniach zaprzestania działalności Towarzystwa. W pierwszym kwartale 1951 roku wiadomo było o tym już na pewno. Zarząd Główny bowiem zgłosił wniosek na posiedzeniu Rady Społecznej o likwidacji Towarzystwa Burs i Stypendiów. Po dyskusji wniosek ten został przyjęty i stał się uchwałą.

Zgodnie z porozumieniem międzyministerialnym — 130 burs TBS wraz z wszystkimi aktywami i pasywami przekazano następującym urzędom:

Ministerstwu Oświaty	72 bursy
Ministerstwu Kultury i Sztuki	3 bursy
Centralnemu Urzędowi Szkolenia Zawodowego	50 burs
Ministerstwu Rolnictwa i Reform Rolnych	2 bursy
Ministerstwu Zdrowia	3 bursy

W latach 1945—1951 w ramach własnej działalności inwestycyjnej Towarzystwo wybudowało 12 nowych obiektów z przeznaczeniem na bur-

²² Prelegenci: W. Kordowicz, F. Rusin. S. Reymont; narada odbyła się w Warszawie 24 III 1949 roku.

nej na rzecz wychowania. W salach zebrań młodzieży omawiano zagadnienia roli oświaty, szkoły i wychowania. Prowadzono zajęcia wdrażające starsze roczniki do pełnienia czynności wychowawczych wobec młodszych kolegów. Brano pod uwagę elementy wychowania fizycznego (wycieczki, sport), jak i społecznego. Chodziło też o to, aby pozyskać jednostkę dla konkretnej bursy i związać ją trwale z placówką.

Zamierzenia te znalazły wyraz w organizowaniu kół byłych wychowanków. Młody człowiek po ukończeniu szkoły i otrzymaniu świadectwa dojrzałości był wciągany do koła. W kole spotykał obok siebie kolegów z bursy, którzy rok wcześniej bądź też razem z nim otrzymali maturę. W planach organizatorów były zjazdy wychowanków burs na wzór imprez urządzanych przez szkoły. Form organizacyjnych kół wychowanków nie zdołano dokładnie opracować. Sam pomysł oraz poszukiwanie rozwiązań formalnych należą do Włodzimierza Chylińskiego. Ten energiczny i pełen entuzjazmu pedagog, którego inicjatywie ZNP zawdzięczał w latach trzydziestych rozwój referatu penetracji ideowej w liceach pedagogicznych, a następnie opieki nad absolwentami stającymi wobec braku miejsca dla nich w „dojrzałej” społeczności — zabrał się z zapalem do tworzenia kół wychowanków burs.

Zachowany protokół jednego z zebrań, mianowicie posiedzenia komisji maturzystów z 20 X 1949 r., zawiera skrót przemówienia Chylińskiego, w którym sprecyzował cele podjętej akcji: „Łączność pomiędzy maturzystami należy zachować w celu przyczynienia się w niesieniu pomocy koleżeńskiej młodszemu pokoleniu, odbywającym naukę w szkołach średnich [...]. Bursa jest owym wspólnym domem, który zapewnia nie tylko pomoc materialną, ale i umożliwia zdobycie lepszego awansu życiowego. Pomaga i wpływa na kształtowanie światopoglądu i postawy nowego, pełnowartościowego obywatela Polski socjalistycznej”. Na podobne zebrań Zarząd Główny delegował z reguły swego przedstawiciela, którym był zazwyczaj nauczyciel Edmund Moritz.

Młodzieży mieszkającej w bursach starano się stworzyć jak najlepsze warunki, zapewniające zdrowy rozwój młodym organizmom. Zachował się szkic instrukcji referowanej w formie wykładu na kursie wakacyjnym dla kierowników i wychowawców burs w lipcu 1948 r. w Szklarskiej Porębie. Zwracano tu uwagę na sposób odżywiania i zalecano kaloryczność posiłków w wysokości 3000—5000 kalorii dla ucznia. „Estetyka podania posiłku powinna poprzedzać estetykę jedzenia”²¹ wskazywała instrukcja.

W celu omówienia charakteru i zadań bursy oraz ustalenia zakresu jej oddziaływania wychowawczego prezydium zwołało liczniczą naradę. Brali w niej udział kierownicy wojewódzcy, kierownicy burs centralnych oraz wychowawcy. Podstawą dyskusji był referat przygotowany

²¹ AAN, Warszawa, sygn. I, 0—22.

przez wydział burs i stypendiów, którego główne tezy przyjęto za wytyczną praktyki²².

Miarę ambitnych dążeń ilustruje teza o bursie, która obok szkoły powinna wyrastać do rangi ośrodka promieniującego na okolicę: „Doświadczenie mówi, że oddziaływanie to może być bardzo silne, może nawet przyćmić szkołę. Znane dziewiętnastowieczne zakłady [...] zaznaczały się w kronikach nie tym, iż miały wysoki poziom nauczania lub jakieś szczególne metody, które przeważnie nie odbiegały od stosowanych powszechnie w danym okresie, ale systemem wychowawczym, którego zewnętrznym wyrazem były internaty tych zakładów”.

Bursa w intencjach organizatorów urastała do rzędu instytucji autorytatywnej, o daleko sięgającym spojrzeniu w przyszłość i pełnej wszechstronności form oraz metod wychowania. Wyraźne także było dążenie do oparcia wychowania na przesłankach współczesnej wiedzy pedagogicznej.

*
* *

Decyzja o uznaniu Towarzystwa Burs i Stypendiów za stowarzyszenie wyższej użyteczności znalazła odbicie w życiu. Urzędy państwowe, związki oraz organizacje społeczne z miesiąca na miesiąc coraz poważniej traktowały TBS jako instytucję kompetentną w opiece nad młodzieżą szkolną. Zwiększał się też majątek samego stowarzyszenia, co wyrażało się w rozwoju burs i funduszu stypendialnego. Rok 1950/1951 zapisał się liczbą 130 burs, firmowanych przez Towarzystwo. Wszystko bowiem wskazywało, że zastosowana forma działania przyjmie się, a skorygowana przez samo życie przejdzie kolejne etapy doskonalenia bez nagłych zmian i wstrząsów.

Stało się jednak inaczej. Od połowy 1950 roku dały się słyszeć głosy o zamierzeniach zaprzestania działalności Towarzystwa. W pierwszym kwartale 1951 roku wiadomo było o tym już na pewno. Zarząd Główny bowiem zgłosił wniosek na posiedzeniu Rady Społecznej o likwidacji Towarzystwa Burs i Stypendiów. Po dyskusji wniosek ten został przyjęty i stał się uchwałą.

Zgodnie z porozumieniem międzyministerialnym — 130 burs TBS wraz z wszystkimi aktywami i pasywami przekazano następującym urzędom:

Ministerstwu Oświaty	72 bursy
Ministerstwu Kultury i Sztuki	3 bursy
Centralnemu Urzędowi Szkolenia Zawodowego	50 burs
Ministerstwu Rolnictwa i Reform Rolnych	2 bursy
Ministerstwu Zdrowia	3 bursy

W latach 1945—1951 w ramach własnej działalności inwestycyjnej Towarzystwo wybudowało 12 nowych obiektów z przeznaczeniem na bur-

²² Prelegenci: W. Kordowicz, F. Rusin. S. Reymont; narada odbyła się w Warszawie 24 III 1949 roku.

sy; odbudowano z ruin 27 budynków; przeprowadzono remonty kapitalne 32 obiektów; drobne remonty i naprawy wykonano w 43 budynkach. Łącznie doprowadzono do stanu użyteczności 114 obiektów.

Oficjalny akt o likwidacji Towarzystwa Burs i Stypendiów nosi datę 12 XII 1951 roku. Jest nim rozporządzenie Rady Ministrów, ogłoszone w „Dzienniku Ustaw RP” nr 65, poz. 445.

Reorganizacją akcji stypendialnej i przekształceniem burs na internaty obciążono szkoły. Udział czynnika społecznego według modelu wypracowanego w Towarzystwie stał się już nieaktualny. Odpowiedzialność za organizację życia młodzieży szkolnej poza miejscem zamieszkania przeniesiono na dyrekcje szkół. Zagadnienie znalazło się w ręku administracji szkolnej.

Powstanie Towarzystwa Burs i Stypendiów, jego osiągnięcia i rozwój zawdzięczamy środowisku inteligencji polskiej pochodzenia chłopskiego. Wartość dorobku Towarzystwa mimo stosunkowo krótkiego czasu działalności — w dziejach naszego wychowania z pewnością stanowi pozycję trwałą. Jest także jeszcze jednym więcej dokumentem z historii ruchu ludowego i twórczego włączania się działaczy postępowych w najistotniejsze sprawy państwa.

Tabela 1
BURSY TBS WEDŁUG STANU
z 30. VI. 1949 ROKU

Województwo	Liczba burs	Województwo	Liczba burs
białostockie	2	olsztyńskie	7
bydgoskie	2	poznańskie	9
gdańskie	8	rzeszowskie	7
kieleckie	1	katowickie	2
krakowskie	1	szecczińskie	3
lubelskie	4	warszawskie	11
łódzkie	16	wrocławskie	10
Razem burs: 83			

Łączna liczba młodzieży w 83 bursach wynosiła 5050.

U w a g a: Sprawozdania nadesłało 65 burs, w których było 4458 wychowanków, 2809 chłopców i 1649 dziewcząt.

WYCHOWANKOWIE BURS WEDŁUG POCHODZENIA SOCJALNEGO
(Sprawozdanie z 15 VII 1949 r.)

Dzieci chłopów śred. i małorol.	— 2233
Dzieci rodzin robotniczych	— 799
Dzieci rodzin nauczycielskich	— 388
Dzieci innych prac. umysł.	— 538
Sierot	— 347
Pólsierot.	— 690
Dzieci emerytów i inwalidów	— 57

Tabela 2

MŁODZIEŻ BURS TBS UCZĘSZCZAJĄCA DO SZKÓL W R. SZKOL. 1949/1950

Do szkół podstawowych	656 — 13%
Do szkół średnich ogólnokształcących	2071 — 41%
Do szkół rolniczych	101 — 2%
Liceów pedagogicznych	480 — 9,5%
Różnych zawodowych	1489 — 29,5%
Do szkół wyższych	253 — 5%

Tabela 3

POCHODZENIE SOCJALNE STYPENDYSTÓW W R. SZKOL. 1949/1950
(Według Sprawozdania na 30 VI 1950 r.)

Dzieci robotników	2757
Dzieci chłopów	2748
Dzieci nauczycieli	685
Inteligencji pracującej	977
Sieroty	860
Razem:	8007

U w a g i: W ogólnej liczbie stypendystów — półsierot było 1802. Tytułem stypendiów wypłacono 106 430 609 zł (okres od września 1949 do czerwca 1950).

Tabela 4

STYPENDYSCI WEDŁUG WOJEWÓDZTW W R. SZKOL. 1949/1950 ²³

białostockie	431
gdańskie	112
katowickie	743
kieleckie	328
krakowskie	570
lubelskie	459
łódzkie	868
olsztyńskie	201
poznańskie	1019
rzeszowskie	264
szczecińskie	65
toruńskie (bydgoskie)	957
warszawskie	950
wrocławskie	1040
Razem:	8007 ²⁴

Załatwiono negatywnie 2429 podań z powodu braku funduszy.

²³ W ówczesnym podziale administracyjnym województwa koszalińskie, opolskie i zielonogórskie nie istniały.

²⁴ Brak danych z 5 powiatów wojew. poznańskiego i z 10 powiatów wojew. wrocławskiego.

ZŁOT UCZESTNIKÓW TAJNEGO NAUCZANIA ZORGANIZOWANY PRZEZ ODDZIAŁ POWIATOWY ZNP W PIŃCZOWIE *

W dniach 18—19 czerwca 1972 roku odbył się w Pińczowie Złot uczestników tajnego nauczania zorganizowany przez Oddział Powiatowy ZNP. Współorganizatorami Złotu były: Komenda Hufca ZHP oraz Dyrekcja i Rada Pedagogiczna Liceum Ogólnokształcącego. Organizatorzy Złotu nawiązali kontakt z profesorami Gerardem Labudą, Henrykiem Smarzyńskim i doc. drem Bronisławem Gołębiowskim z PAN. Pomocy w przygotowaniu Złotu udzieliły: Komitet Powiatowy PZPR oraz Powiatowy Dom Kultury w Pińczowie.

W Złocie wzięło udział ponad 200 zaproszonych gości, wśród nich około 80 dawnych uczniów i nauczycieli tajnych kompletów, m.in. kilkunastoosobowa grupa dawnych uczniów kompletów z rejonu Wiślicy, przedstawiciele władz partyjnych i państwowych, Zarządu Głównego i Okręgowego ZNP oraz miejscowego społeczeństwa, które przez cały czas okupacji służyło opieką i pomocą dziełu tajnej oświaty, delegacje młodzieży i nauczycieli innych szkół, a także przedstawiciele prasy i radia.

Na program Złotu złożyły się: udział uczestników w apelu poległych na miejscowym cmentarzu i składanie wieńców i kwiatów na grobach zamordowanych przez gestapo uczniów Liceum Ogólnokształcącego, sesja popularnonaukowa, udział w uroczystościach i imprezach „Dni Poniedziału”, koncert, spotkanie towarzyskie i wycieczka historyczno-krajoznawcza.

Na sesji, której przewodniczył członek prezydium Komisji Historycznej ZNP Jan Kupiec, zostały wygłoszone dwa referaty. W referacie pierwszym Józef Krasuski ukazał politykę oświatową władz hitlerowskich i podkreślił doniosłą rolę Tajnej Organizacji Nauczycielskiej; w drugim — Kazimierz Wroński mówił na temat tajnej oświaty na terenie powiatu pińczowskiego, ze szczególnym zwróceniem uwagi na szkolnictwo średnie. Oba referaty były ilustrowane oryginalnymi dokumentami oraz poparte autentycznymi wspomnieniami nauczycieli i uczniów. Po wysłuchaniu referatów odbyła się dyskusja, w której m.in. zabierali głos: Zbigniew Sobczyk, Wawrzyniec Dusza, Bronisław Cieślak i in. Głosy w dyskusji były cennym uzupełnieniem zebranych dotychczas materiałów na temat tajnej oświaty i jej działaczy, dorzucały nowe informacje na temat form i metod pracy, wskazywały kierunki dalszych poszukiwań i nie wykorzystane dotąd źródła archiwalne. Tak np. podkreślono rolę, jaką w organizacji tajnego nauczania odegrały „Społem” oraz ofiarność i ścisłe współdziałanie społeczeństwa dorosłych z nauczycielstwem.

W toku rozmów Z. Sobczyk, F. Białkowski, F. Jezierski i M. Opara przedstawił projekt wydania drukiem monografii Liceum Ogólnokształcącego w Pińczowie.

* Materiał opracowano na podstawie *Sprawozdania* nadesłanego przez Zarząd Oddziału Powiatowego ZNP w Pińczowie.

W przerwach obrad redaktorzy prasy i radia przeprowadzili wśród uczestników tajnej oświaty błyskawiczne wywiady.

Tegoż dnia na zaproszenie dyrekcji liceum goście zwiedzili szkołę i zapoznali się z jej dorobkiem oraz obejrzel w Domu Kultury wystawę dokumentów — fotografie, fotokopie i oryginały świadectw uczniowskich, zarządzeń władz okupacyjnych itp.

Po południu uczestnicy Zlotu wysłuchali koncertu, zorganizowanego przez Oddział Powiatowy ZNP, w którym wystąpiły chór ZNP i kapela ludowa „Ponidzkie Krakusy”. Ponadto wzięli udział w imprezach inauguracyjnych „Dni Ponidzia”. Wieczorem w internacie liceum odbyło się spotkanie towarzyskie, na które przybyło około 100 gości.

W drugim dniu Zlotu uczestnicy odbyli wycieczkę historyczno-krajoznawczą po Ponidziu szlakiem walk partyzanckich — Pińczów, Kozubów, Chroberz, Niegosławice, Wiślica, Skorocice, Busko.

Sesja popularnonaukowa poświęcona tajnej oświacie była dobrze zorganizowana, sprawnie przebiegała i wniosła do historii ZNP nowe, nieznanne, lecz interesujące fakty; była też hołdem złożonym pamięci tych wszystkich, którzy w walce o wolność jako żołnierze armii podziemnej, jako obrońcy oświaty i kultury polskiej oddali swe życie.

„ROCZNIK OGNISKA NAUCZYCIELSKIEGO W LUBLINIE”, III.
 REDAKCJA NAUKOWA: RYSZARD ORLOWSKI, JAN NAUMIUK

Lublin 1972, Wydawnictwo Lubelskie, ss. 440, 3 nlb.

Rozwojowi oświaty po wyzwoleniu na Lubelszczyźnie poświęcony jest w całości kolejny tom „Rocznika Ogniska Nauczycielskiego w Lublinie”, wydawany przez Zarząd Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego pod redakcją naukową R. Orłowskiego i J. Naumiuka.

Tom zawiera bardzo bogaty zestaw artykułów, a otwiera go syntetyczny przegląd osiągnięć oświaty i szkolnictwa na Lubelszczyźnie w ćwierćwieczu Polski Ludowej, pióra C. Wójcika. Aby ograniczyć się tylko do niektórych bardziej charakterystycznych danych, należy tu przypomnieć, że w ciągu istnienia Polski Ludowej odbudowano i wybudowano 1253 obiekty szkolne, w tym: 1006 szkół podstawowych, 37 liceów ogólnokształcących, 32 szkoły zawodowe, 39 internatów, 66 przedszkoli, 6 szkół specjalnych oraz cały szereg innych obiektów szkolnych (s. 13). Rozwojowi budownictwa towarzyszyło pogłębianie pracy oświatowej. W roku szkolnym 1968/69 przy przeciętnych krajowych 72,6% — na Lubelszczyźnie 73,2% szkół posiadało już ósmą klasę, w których pobierało naukę 95,5% dzieci, przy przeciętnej krajowej 95,8%, a obowiązkiem szkolnym objęto aż 99,8% dzieci. Podobnie intensywnie rozwijało się szkolnictwo średnie ogólnokształcące, a zwłaszcza zawodowe. Szkół tego typu pod koniec roku szkolnego 1968/69 było na Lubelszczyźnie 532 i uczyło się

79 350 uczniów. Przy tym jest rzeczą niezmiernie charakterystyczną, że w gospodarce uspołecznionej tego regionu w 1968 r. pracowało 44,3% osób z wykształceniem wyższym niż podstawowe, a więc 4,7% więcej, niż wynoszą przeciętne dla kraju (s. 20). Artykuł zawiera także dane dotyczące kadr pedagogicznych i wzrostu kwalifikacji, pracy pozaszkolnej, nowatorstwa pedagogicznego i określa kierunki dalszego rozwoju oświaty, łącząc go z podstawowymi tendencjami rozwoju gospodarczego Lubelszczyzny. Autor zwraca przy tym słusznie uwagę na pewne ujemne zjawiska w rozwoju szkolnictwa w tym regionie. Zaliczyć do nich należy w pierwszej kolejności niedobór szkół zawodowych, przygotowujących kadry bezpośrednio do produkcji, a szeroko rozbudowane szkolnictwo ekonomiczne i usługowe. Do podobnych mankamentów odnieść trzeba słaby rozwój szkolnictwa zawodowego rolniczego, co w warunkach Lubelszczyzny ma kapitalne znaczenie dla dalszego wzrostu produkcji rolnej. Nie można bowiem tolerować nadal faktu, że w 1965 r. tylko 2,3% rolników lubelskich posiadało wykształcenie rolnicze. Jedną z istotnych jednak trudności szkolnictwa podstawowego na tym terenie jest fakt, że liczba izb lekcyjnych odnajmowanych wynosi aż 15% i znacznie przewyższa przeciętne krajowe, które wynoszą tylko 8%. Mimo bujnego rozwoju systemu

Początki historii wychowania do pracy przedstawił Robert All. Stwierdził on, że we wczesnych stadiach rozwoju ludzkości (wspólnota pierwotna) praca i wychowanie stanowiły jedność. Z czasem społeczny podział pracy doprowadził do wyprodukowania wartości dodatkowej, a ta z kolei umożliwiła powstanie społeczeństwa klasowego, w którym nie wszyscy musieli żyć z pracy własnych rąk. Właściciele niewolników pogardzał pracą fizyczną, podczas gdy jego niewolnicy ginęli od jej nadmiaru w niehumanitarnych warunkach. W epoce feudalizmu jeszcze bardziej pogłębił się społeczny podział pracy, a w przedkapitalistycznych manufakturach doszło do tak daleko posuniętej redukcji czynności robotnika w procesie pracy, że wskutek nieustannego powtarzania małej cząsteczki pracy produkcyjnej jego możliwości twórcze zmalały niemal do zera, aż wreszcie w ustroju kapitalistycznym stał się on jedynie tylko dodatkiem do maszyny.

W epoce manufaktur powstały też pierwsze próby łączenia szkoły z życiem, pedagogiki z ekonomią, teorii z praktyką, jak również harmonijnego rozwijania „serca, głowy i ręki”. Z hasłami takimi występował obok Pestalozziego również merkantylista saski P. J. Marperger oraz teoretyk państwa J. H. G. von Justi.

Zmiany zachodzące w procesie produkcyjnym znajdują swe odbicie w szkolnictwie realnym, gdzie zamiast określenia: „przedmioty nauczania” — mówi się coraz częściej „klasy fachowe” (*Buchstabier- und Leseklassen, Rechenklassen, ausländische Sprachklassen, deutsche Rede- und Korrespondenzklassen, Handlungs- und Kommerzienklassen, Wirtschaftsklassen*). Pojawiają się też coraz liczniej środki poglądowe, jak mapy, narzędzia pracy, maszyny, modele oraz pierwsze pracownice przyrodnicze (*Naturalienkabinette*), początkowo jako kolekcje ciekawostek przyrodniczych. Wielkie zasługi w tym zakresie położyli w Niemczech A. H. Francke, którego starania o wychowanie do pracy ode-

grały dużą rolę w pruskiej polityce gospodarczej i oświatowej za Fryderyka Wilhelma I.

Okresowi tworzenia się i rozkwitu manufaktur Autorzy publikacji poświęcają dużo miejsca, ponieważ wystąpiły w nim załążkowo już wszystkie najważniejsze cechy rozwiniętego kapitalizmu. Za typowe zjawisko, świadczące o narastających sprzecznościach społeczeństwa kapitalistycznego, Autorzy uważają nadmierny nacisk na wychowawcze aspekty pracy w kształceniu dzieci mas robotniczych. Wychowanie do pracy w przedsiębiorstwie kapitalistycznym zyskiwało w tym kształceniu większą rangę, niż przekazywanie wiedzy, w przeciwieństwie do kształcenia umysłowego w szkołach przeznaczonych dla elity klasowego społeczeństwa.

Śród zjawisk pedagogicznych w okresie przejściowym od feudalizmu do kapitalizmu Autorzy zwrócili więcej uwagi na filantropizm i tzw. szkoły przemysłowe (*Industrieschulen*). Filantropizm uznał bowiem wychowanie do pracy za ważną część składową każdego wychowania. Autorzy podkreślają, iż zadaniem tego wychowania do pracy było przygotowanie przyszłego pokolenia do współpracy przy budowie systemu kapitalistycznego. Za wartościową uznali jednak tendencję, by indywidualne doskonalenie łączyć ze społeczną użytecznością, dodając wszakże, że filantropiści nie mogli dla tej tendencji znaleźć zadowalającego rozwiązania, bo interesy klasowe burżuazji określały charakter pracy i wychowania do pracy. Znalazło to swój wyraz w różnym wychowaniu do pracy poszczególnych stanów. Podczas gdy jednych wychowywano do planowania i dozoru procesów produkcyjnych, innych przygotowywano do długotrwałej pracy fizycznej.

Zasługą szkół przemysłowych, zwanych też szkołami pracy (*Arbeitsschulen*), było, iż po raz pierwszy wychowanie do pracy dzieci szerokich mas ludowych stało się obowiązkiem szkoły ogólnokształcącej. Szkoły zostały w ten sposób ściślej połączone z życiem i włączone bezpośrednio do procesu dalszego rozwoju stosun-

ków kapitalistycznych. Szkoły przemysłowe przyczyniły się również do lepszej realizacji obowiązku szkolnego. Dzięki nim wiele dzieci z warstw upośledzonych mogło po raz pierwszy regularnie uczęszczać do szkoły, uczyć się i pracować zarobkowo, by opłacić swą naukę lub też pomagać finansowo rodzinie. Szkoły przemysłowe rozwijały się dobrze tam, gdzie były powiązane z przedsiębiorstwami, natomiast wykonywanie w szkołach robót dla manufaktur prowadziło do niemilosierznego wyzysku dziecięcej siły roboczej.

Walkę o powstanie i uznanie szkół realnych przedstawił Robert Alt, przypominając czasy, kiedy szkoły realne nazywano kramarskimi (*Nutzlichkeitskramerschulen*) i zarzucano im, że humanizm gimnazjalnego wykształcenia chcą zastąpić „animalizmem” lub „bestializmem”, bo gimnazjum opiera się na idealizmie, a szkoła realna otwiera drzwi materializmowi, który jest „wrogiem ideału, dobra i piękna”. Znaczenie szkół realnych polegało na tym, że powstał nowy typ szkoły dostosowany do epoki przemysłowej. Klasowa zaś ograniczoność tych szkół miała swe źródło w tym, że były one przeznaczone dla dzieci burżuazji i jej funkcjonariuszy.

O ile burżuazyjne szkoły realne prowadziły walkę o unowocześnienie treści nauczania, podważając klasyczne przedmioty gimnazjalne, o tyle dzieci proletariatu, jeśli w ogóle chodzili do jakiegokolwiek szkoły, to uczęszczały najwyżej do tzw. szkół dla ubogich (*Armenschulen, Freischulen, Stiftschulen* itp.), gdzie wielki nacisk kładziono na wychowanie religijne, mające za cel pogodzenie proletariackiego dziecka z jego dolą pariasa społeczeństwa kapitalistycznego. Nauka katechizmu była w tych szkołach wsparta odpowiednią dozą monotonnej pracy manualnej, pozbawionej wartości kształcących.

W rozdziale omawiającym stosunek pedagogów burżuazyjnych do wychowania do pracy scharakteryzowano dość obszernie znane poglądy Pestalozzkiego, Fichtego, Fröbela i Diesterwega, nie pomijając nawet o pomysłach Fellen-

berga, przedstawionych w powieści Goethego *Wędrowki Wilhelma Meistra*. Wychowanie do pracy utrwalało się coraz bardziej jako integralna część ogólnego wykształcenia człowieka oraz niemieckiego wychowania narodowego. Diesterweg domagał się ponadto rozwijania umiętności pracy dziewcząt. Omówiono też stosunek do wychowania do pracy niemieckich socjalistów utopijnych: C. W. Fröhlicha, F. H. Ziegenhagena, Henrietty Fröhlich i D. A. Bandy, chemika L. Galla, T. Schustera i najobszerniej W. Weitlinga. Spośród filozofów burżuazyjnych uwzględniono najszerzej poglądy Hegla i Feuerbacha.

Wyczerpujący rozdział o podstawach wychowania do pracy w dziele Marksa i Engelsa napisał Werner Lemm. Najświeższy politycznie i gospodarczo przemiany w Niemczech lat 1848—1871, Lemm omówił rolę pracy i miejsce wychowania do pracy w marksistowskiej koncepcji rozwoju osobowości, poglądy Marksa i Engelsa dotyczące stosunku ogólnego do wszechstronnego wychowania do pracy, przesłanki jego realizacji, poglądy na rozwój zawodów i wynikające stąd wymagania pod adresem wychowania do pracy, wskazówki Marksa i Engelsa na temat moralnego wychowania do pracy w socjalizmie i komunizmie, poglądy Marksa i Engelsa na pracę dzieci w aspekcie związku pracy produkcyjnej i nauki, postulaty łączenia pracy produkcyjnej z gimnastyką.

Różnice między marksowską koncepcją wychowania do pracy a koncepcjami burżuazyjnymi i utopijno-socjalistycznymi Lemm ujął w 6 punktów: 1. Żądania Marksa i Engelsa miały charakter proletariacki. Były one zgodne z interesami proletariatu i mogły być urzeczywistnione tylko przez proletariat drogą walki. 2. Poglądy na wychowanie do pracy zostały po raz pierwszy wszechstronnie naukowo uzasadnione. 3. Marks i Engels żądali naukowo ugruntowanego, ogólnego i wszechstronnego wychowania do pracy dla wszystkich członków społeczeństwa socjalistycznego. 4. Marks i Engels wszechstronnie uzasadnili związek pracy produkcyjnej z nauką, wy-

lach NRF opiera się na dawnych teoriach o wrodzonych zdolnościach, na modnych teoriach o kształceniu elity, pomnożonych o teorię partnerstwa, która chce wmówić robotnikowi w NRF, że może być partnerem dla kapitalisty. Od mniej więcej 1960 r. celem monopoliistycznego wychowania do pracy jest nauczanie przyszłych producentów częściowego opanowania techniki produkcyjnej na tyle, na ile leży to w interesie monopoli. Chodzi o przyswojenie proletariatu „cnót pracy” (*Arbeitsugenden*) i o jego rezygnację z walki klasowej. Ważna rola w tym procesie wychowawczym przypada przedmiotowi „nauka o pracy” (*Arbeitslehre*) w wyższych klasach szkoły powszechnej, który ma szkołę silnie związać z kapitalistycznymi stosunkami produkcji. „Cel główny polega na tym — piszą Autorzy — by osiągnąć optymalny efekt użyteczności, by ucznia wykorzystać dla politycznych i ekonomicznych celów burżuazji monopolistycznej, by sparaliżować świadomość klasową przyszłych producentów. Głównym wynikiem [tego zabiegu] jest wzmocniona pragmatyzacja [...], a nie ogólne podniesienie naukowego poziomu kształcenia” (t. XI, s. 190).

Tendencjom tym przeciwstawiają się postępowe siły NRF, zwłaszcza Partia Komunistyczna.

Dzieje wychowania do pracy w szkołach ogólnokształcących NRD opracował Karl-Heinz Günther, wspólnie z Günterem Wettstädtem, według przyjętej wcześniej periodyzacji: lata 1945—1949 (okres antyfaszystowsko-demokratycznej reformy szkolnej), 1949—1961/62 (okres socjalistycznego przekształcenia szkolnictwa), od 1961/62 (okres rozwoju jednolitego, socjalistycznego systemu oświaty). W centrum wychowania do pracy w NRD stoi kształcenie politechniczne jako integralna część wykształcenia ogólnego. Młodzież uczy się socjalistycznego stosunku do pracy i szacunku dla ludzi

pracy nie tylko na zajęciach politechnicznych, ale i w społecznie użytecznej pracy, poprzez udział w technicznych kołach zainteresowań, a także na lekcjach przedmiotów matematyczno-przyrodniczych i humanistycznych. W przyswajaniu socjalistycznej moralności pracy i wysokiej kultury pracy rolę decydującą odgrywają jednak kształcenie i wychowanie politechniczne jako zasada nauczania, przede wszystkim w przedmiotach matematyczno-przyrodniczych oraz w postaci osobnych przedmiotów, jak np. „wprowadzenie do specjalistycznej produkcji” i „rysunek techniczny”, a także praca produkcyjna uczniów. Socjalistyczna koncepcja wychowania do pracy i przez pracę, realizowana w NRD, znalazła swe uzupełnienie w ruchu młodych aktywistów, racjonalizatorów i nowatorów (*Jungaktivisten, Neuerer, Meister von Morgen*), w walce o zaszczytny tytuł przodownika lub przodującej brygady. Socjalistyczne wychowanie do pracy łączy w sobie przyswajanie wiadomości, przekonań ideologicznych i postaw moralnych, pracę produkcyjną oraz działalność społeczno-polityczną.

W sumie więc dwutomowa monografia *Zur Geschichte der Arbeitserziehung in Deutschland* jest poważnym wkładem do naukowej interpretacji jednego z najważniejszych działów pedagogiki — wychowania do pracy. Jak każde dzieło zbiorowe — i ta praca wykazuje pewne nierówności w opracowaniu, pewne dysproporcje oraz brak systematyczności w podsumowaniach poszczególnych partii tekstu, nie wpływa to jednak na ogólną, pozytywną ocenę dzieła, przy czym na szczególne uznanie zasługują teksty opracowane przez Roberta Alta, Wernera Lemma, Güntera Ulbrichta, Waltera Hackela, Bärbel Mager, Liselotte Paul i Rolf Natzkego.

LEON BIELAS
Warszawa

JANINA MARCINIAK
Warszawa

PRACE Z ZAKRESU HISTORII WYCHOWANIA, SZKOLNICTWA I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ W POLSCE, OPUBLIKOWANE W 1971 R.

UWAGI WSTĘPNE

Poniższe materiały stanowią kontynuację bibliografii za lata 1969 i 1970, zamieszczonej w „Przeglądzie Historyczno-Oświatowym”*. Bibliografia obejmuje druki samodzielne, fragmenty prac zbiorowych oraz artykuły z wybranych wydawnictw ciągłych, których wykaz został załączony. Przy wyborze periodyków, który jest w zasadzie taki sam, jak i w latach ubiegłych, kierowano się takimi względami, jak: tematyka pisma, naukowy charakter i częstotliwość (rocznik, półrocznik, kwartalnik, dwumiesięcznik). Wśród wybranych pism znalazło się kilka nowych tytułów, a pominięto te, które nie ukazały się w 1971 roku.

Układ bibliografii jest rzeczowy, a w obrębie działu — alfabetyczny. Na końcu niektórych działów zamieszczono numery pozycji, które znajdują się w innym dziale, lecz dotyczą w pewnym stopniu tego samego tematu.

W opisie bibliograficznym pominięty został rok wydania przy wszystkich pozycjach, które ukazały się w 1971 roku. Jedyne w wypadku, gdy opis bibliograficzny dotyczy pracy, która ukazała się w latach wcześniejszych (1969—1970) podano rok wydania. Gwiazdką opatrzone pozycje z lat ubiegłych, które nie znalazły się w poprzednich zestawieniach bibliograficznych, oraz te prace, których recenzje ukazały się w ostatnim okresie i nie były poprzednio zarejestrowane. W tym ostatnim wypadku opis bibliograficzny jest skrócony.

SPIS TREŚCI

I. OPRACOWANIA OGÓLNE I PODRĘCZNIKOWE Z ZAKRESU HISTORII WYCHOWANIA:

1. Bibliografie.
2. Podręczniki.

II. ROZWOJ OŚWIATY, SZKOLNICTWA, WYCHOWANIA I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ:

1. Opracowania ogólne.
2. Z dziejów oświaty, szkolnictwa, wychowania i myśli pedagogicznej do końca XVIII wieku.

* „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1971, nr 1, s. 143—168; 1972, nr 1, s. 151—183.

3. Z dziejów oświaty, szkolnictwa, wychowania i myśli pedagogicznej w okre-

- Rocz. łódz.* — Rocznik Łódzki. Łódź.
Rocz. międz. — Rocznik Międzyrzecki. Międzyrzecz Podlaski.
Rocz. nauk. AWF — Roczniki Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie. Warszawa.
Rocz. polit. gosp. — Rocznik Polityczny i Gospodarczy. Warszawa.
Rocz. przem. — Rocznik Przemyski. Przemysł.
Rocz. sanoc. — Rocznik Sanocki. Kraków.
Rocz. sądec. — Rocznik Sądecki. Nowy Sącz.
Rocz. Stow. Miłoś. Jarosł. — Rocznik. Stowarzyszenie Miłośników Jarosławia. Jarosław.
Rocz. teol. Śl. — Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego. Opole.
Rocz. TN Tor. — Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Toruń.
Rocz. tor. — Rocznik Toruński. Toruń.
Rocz. UW — Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa.
Rocz. warsz. — Rocznik Warszawski. Warszawa.
Rocz. Woj. rzesz. — Rocznik Województwa Rzeszowskiego. Rzeszów.
Rocz. wrocł. — Rocznik Wrocławski. Wrocław.
Rocz. Ziemi kłodz. — Rocznik Ziemi Kłodzkiej. Kłodzko.
Rocz. Ziemi miel. — Rocznik Ziemi Miełuckiej. Mielec.
Rozpr. Dziej. Ośw. — Rozprawy z Dziejów Oświaty. Warszawa. Rocz.
Ruch pedag. — Ruch Pedagogiczny. Warszawa. Dwum.
Stud. hist. — Studia Historyczne. Kraków. Kwart.
Stud. Mater. Dziej. Śl. — Studia i Materiały z Dziejów Śląska. Katowice. Rocz.
Stud. Mater. Dziej. Wielkop. — Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza. Poznań. Półrocz.
Stud. Mater. Dziej. Ziemi zawkrz. — Studia i Materiały do Dziejów Ziemi Zawkrzeńskiej. Warszawa. Rocz.
Stud. pedag. — Studia Pedagogiczne. Wrocław. Rocz.
Stud. śl. — Studia Śląskie. Opole. Rocz.
Sz. spec. — Szkoła Specjalna. Warszawa. Kwart.
Śl. Kwart. hist. Sobótka. — Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka. Wrocław.
Z Bad. nad Młodz. — Z Badań nad Młodzieżą Wiejską. Warszawa. Niereg.
Z Dziej. Stosun. pol.-radz. — Z Dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich. Warszawa. Rocz.
Z Pola Walki. Warszawa. Kwart.
Zap. hist. — Zapiski Historyczne. Toruń. Kwart.
Zar. śl. — Zaranie Śląskie. Katowice. Kwart.
Zesz. kiel. — Zeszyty Kieleckie. Łódź. Niereg.
Zesz. Maj. — Zeszyty Majdanka. Lublin. Rocz.
Zesz. nauk. AGH. Zagad. społ. polit. — Zeszyty Naukowe Akademii Górniczo-Hutniczej. Zagadnienia społeczno-polityczne. Kraków. Niereg.
Zesz. nauk. KUL — Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Kraków. Niereg.
Zesz. nauk. P. Częst. Nauki społ. ekon. — Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Nauki społeczno-ekonomiczne. Częstochowa. Niereg.
Zesz. nauk. PSI. Nauki społ. — Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Nauki społeczne. Gliwice. Niereg.
Zesz. nauk. SGGW. Ser. hist. — Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Seria historyczna. Warszawa. Niereg.
Zesz. nauk. UAM. Hist. — Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Historia. Poznań. Niereg.
Zesz. nauk. UJ. Pr. hist. — Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne. Kraków. Niereg.

- Kron. M. Zabrze.* — Kroniki Miasta Zabrze. Zabrze. Roczn.
Kron. Warsz. — Kronika Warszawy. Warszawa. Kwart.
Kult. i Społ. — Kultura i Społeczeństwo. Warszawa. Kwart.
Kwart. AM Warsz. — Kwartalnik Akademii Medycznej w Warszawie. Warszawa.
Kwart. Hist. Nauk. — Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. Warszawa.
Kwart. hist. — Kwartalnik Historyczny. Warszawa.
Kwart. Hist. Ruchu zaw. — Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego. Warszawa.
Kwart. Naucz. opol. — Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego. Opole.
Kwart. opol. — Kwartalnik Opolski. Opole.
Kwart. pedag. — Kwartalnik Pedagogiczny. Warszawa.
Mater. Stud. opol. — Materiały i Studia Opolskie. Opole. Nieręg.
Nasza Przeszl. — Nasza Przeszłość. Kraków. Nieręg.
Naucz. i Wychow. — Nauczyciel i Wychowanie. Warszawa. Dwum.
Not. płoc. — Notatki Płockie. Płock. Kwart.
Odrodz. Reform. — Odrodzenie i Reformacja w Polsce. Warszawa. Roczn.
Opol. Roczn. ekon. — Opolskie Roczniki Ekonomiczne. Opole.
Pam. pol. — Pamiętnikarstwo Polskie. Warszawa. Kwart.
Polakolenia. Warszawa. Kwart.
Pr. Komis. Hist. Byd. Tow. Nauk. — Prace Komisji Historii. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe. Prace Wydziału Nauk Humanistycznych. Seria C. Bydgoszcz. Nieręg.
Pr. hum. Rzesz. TPN — Prace Humanistyczne. Rzeszowskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Nauk Humanistycznych, Komisja Nauk Historyczno-Społecznych. Rzeszów. Nieręg.
Pr. nauk. Pr. hist. — Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. Prace historyczne. Katowice. Nieręg.
Probl. Pol. zagr. — Problemy Polonii Zagranicznej. Warszawa. Roczn.
Prz. hist. — Przegląd Historyczny. Warszawa. Kwart.
Prz. hist.-ośw. — Przegląd Historyczno-Oświatowy. Warszawa. Kwart.
Prz. hum. — Przegląd Humanistyczny. Warszawa. Dwum.
Prz. pedag. — Przegląd Pedagogiczny. Warszawa. Kwart.
Prz. zach. — Przegląd Zachodni. Poznań. Dwum.
Prz. zach.-pom. — Przegląd Zachodnio-Pomorski. Szczecin. Kwart.
Region łódz. — Region Łódzki. Wyd. Rada Naukowa przy Prez. Wojew. Rady Narodowej w Łodzi. Łódź. Roczn.
Roczn. białost. — Rocznik Białostocki. Białystok.
Roczn. bibl. — Roczniki Biblioteczne. Wrocław.
Roczn. Bibl. Nar. — Rocznik Biblioteki Narodowej. Warszawa.
Roczn. Bibl. PAN Krak. — Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Kraków.
Roczn. dolnośl. — Roczniki Dolnośląskie. Wrocław.
Roczn. Dziej. Ruchu lud. — Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego. Warszawa.
Roczn. Dziej. społ. — Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. Warszawa.
Roczn. gdań. — Rocznik Gdański. Gdańsk.
Roczn. grudz. — Rocznik Grudziądzki. Grudziądz.
Roczn. hist. — Roczniki Historyczne. Poznań.
Roczn. Hist. Czas. — Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego. Warszawa. Kwart.
Roczn. hum. — Roczniki Humanistyczne. Lublin. Kwart.
Roczn. jel.-górs. — Rocznik Jeleniogórski. Jelenia Góra.
Roczn. kal. — Rocznik Kaliski. Kalisz.
Roczn. Komis. Nauk Pedag. — Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych. Kraków.
Roczn. koszal. — Rocznik Koszaliński. Koszalin.

- Rocz. łódz.* — Rocznik Łódzki. Łódź.
- Rocz. międz.* — Rocznik Międzyrzeczki. Międzyrzecz Podlaski.
- Rocz. nauk. AWF* — Roczniki Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie. Warszawa.
- Rocz. polit. gosp.* — Rocznik Polityczny i Gospodarczy. Warszawa.
- Rocz. przem.* — Rocznik Przemyski. Przemyśl.
- Rocz. sanoc.* — Rocznik Sanocki. Kraków.
- Rocz. sądec.* — Rocznik Sądecki. Nowy Sącz.
- Rocz. Stow. Mitoś. Jarosł.* — Rocznik. Stowarzyszenie Miłośników Jarosławia, Jarosław.
- Rocz. teol. Śl.* — Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego. Opole.
- Rocz. TN Tor.* — Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Toruń.
- Rocz. tor.* — Rocznik Toruński. Toruń.
- Rocz. UW* — Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa.
- Rocz. warsz.* — Rocznik Warszawski. Warszawa.
- Rocz. Woj. rzesz.* — Rocznik Województwa Rzeszowskiego. Rzeszów.
- Rocz. wrocł.* — Rocznik Wrocławski. Wrocław.
- Rocz. Ziemi kłodz.* — Rocznik Ziemi Kłodzkiej. Kłodzko.
- Rocz. Ziemi miel.* — Rocznik Ziemi Mieleskiej. Mielec.
- Rozpr. Dziej. Ośw.* — Rozprawy z Dziejów Oświaty. Warszawa. Rocz.
- Ruch pedag.* — Ruch Pedagogiczny. Warszawa. Dwum.
- Stud. hist.* — Studia Historyczne. Kraków. Kwart.
- Stud. Mater. Dziej. Śl.* — Studia i Materiały z Dziejów Śląska. Katowice. Rocz.
- Stud. Mater. Dziej. Wielkop.* — Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza. Poznań. Półrocz.
- Stud. Mater. Dziej. Ziemi zawkrz.* — Studia i Materiały do Dziejów Ziemi Zawkrzońskiej. Warszawa. Rocz.
- Stud. pedag.* — Studia Pedagogiczne. Wrocław. Rocz.
- Stud. śl.* — Studia Śląskie. Opole. Rocz.
- Sz. spec.* — Szkoła Specjalna. Warszawa. Kwart.
- Śl. Kwart. hist. Sobótka.* — Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka. Wrocław.
- Z Bad. nad Młodz.* — Z Badań nad Młodzieżą Wiejską. Warszawa. Niereg.
- Z Dziej. Stosun. pol.-radz.* — Z Dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich. Warszawa. Rocz.
- Z Pola Walki.* Warszawa. Kwart.
- Zap. hist.* — Zapiski Historyczne. Toruń. Kwart.
- Zar. śl.* — Zaranie Śląskie. Katowice. Kwart.
- Zesz. kiel.* — Zeszyty Kieleckie. Łódź. Niereg.
- Zesz. Maj.* — Zeszyty Majdanka. Lublin. Rocz.
- Zesz. nauk. AGH.* Zagad. społ. polit. — Zeszyty Naukowe Akademii Górniczo-Hutniczej. Zagadnienia społeczno-polityczne. Kraków. Niereg.
- Zesz. nauk. KUL* — Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Kraków. Niereg.
- Zesz. nauk. P. Częst.* Nauki społ. ekon. — Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Nauki społeczno-ekonomiczne. Częstochowa. Niereg.
- Zesz. nauk. PŚl.* Nauki społ. — Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Nauki społeczne. Gliwice. Niereg.
- Zesz. nauk. SGGW.* Ser. hist. — Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Seria historyczna. Warszawa. Niereg.
- Zesz. nauk. UAM.* Hist. — Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Historia. Poznań. Niereg.
- Zesz. nauk. UJ.* Pr. hist. — Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne. Kraków. Niereg.

- Zesz. nauk. UJ. Pr. praw.* — Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace prawnicze. Kraków. Nierég.
- Zesz. nauk. UL. Nauki hum.* — Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria I — Nauki Humanistyczno-Społeczne. Łódź. Nierég.
- Zesz. nauk. UMK. Hist.* — Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Historia. Toruń. Nierég.
- Zesz. nauk. UMK. Pedag.* — Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Pedagogika. Toruń. Nierég.
- Zesz. nauk. WAP. Ser. hist.* — Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej. Seria historyczna. Warszawa. Nierég.
- Zesz. nauk. WAP. Ser. pedag.* — Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej. Seria pedagogiczna. Warszawa. Nierég.
- Zesz. nauk. WSI Biał.* Nauki społ. — Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Białymstoku. Nauki Społeczne. Białystok. Nierég.
- Zesz. nauk. WSN Szczec. Pr. Wydz. Hum.* — Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Nauczycielskiej w Szczecinie. Prace Wydziału Humanistycznego. Szczecin. Nierég.
- Zesz. nauk. WSN Szczec. Pr. Wydz. Naucz. Pocz.* — Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Nauczycielskiej w Szczecinie. Prace Wydziału Nauczania Początkowego. Szczecin. Nierég.
- Zesz. nauk. WSP Opole. Hist.* — Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia. Opole. Nierég.
- Zesz. nauk. Wydz. Hum. Ekon. Kszt.* — Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego. Ekonomia Kształcenia. Uniwersytet Gdański. Gdańsk. Nierég.
- Zesz. pyrż.* — Zeszyty Pyrzyckie. Szczecin. Rocz.
- Zesz. tarn.* — Zeszyty Tarnowskie. Tarnów. Rocz.
- Zesz. wielkop.* — Zeszyty Wielkopolskie. Poznań. Nierég.
- Ziemia gorzow.* — Ziemia Gorzowska. Gorzów Wielkopolski. Nierég.
- Ziemia gryf.* — Ziemia Gryficka. Szczecin. Rocz.
- Ziemia koziel.* — Ziemia Koziełska. Opole. Rocz.
- Ziemia kuj.* — Ziemia Kujawska. Inowrocław. Rocz.

I. OPRACOWANIA OGÓLNE I PODRĘCZNIKOWE Z ZAKRESU HISTORII WYCHOWANIA

1. BIBLIOGRAFIE

1. SŁABEK GENOWEFA: Materiały do bibliografii ruchu młodzieżowego w Polsce. *Pokolenia* nr 3, s. 155—171.
2. WOJCIECHOWSKI KAZIMIERZ: Bibliografia oświaty dorosłych w wyborze. Wyd. 3. powiększ. Przy współudz. Marii Bronisławy Wojciechowskiej. Warszawa Wydawn. Związk. CRZZ, ss. 203, nrb. 1.
Wyd. 1 — 1957; wyd. 2 — 1962.

2. PODRĘCZNIKI

3. ÉTUDES D'HISTOIRE DE LA SCIENCE ET DE LA TECHNIQUE. (Dir. en chef Bogdan Suchodolski). — Varsovie Inst. d'Histoire de la Science et la Techn. aupres de l'Acad. Pol. des Sciences — XIII-e Congrès international d'histoire des sciences. Moscou 1971. Section 1—7.

Section 2. Histoire de la science polonaise, ss. nrb. 2, IV, 135, bibliogr.

- * 4. HISTORIA NAUKI POLSKIEJ. Wstęp i red. Bogdan Suchodolski, t. 1—2. Wrocław 1970, Ossolineum (zob. poz. 6 — 1970).

Rec.: Bogucka Maria, *Miesięcznik Literacki* 1971 nr 6, s. 141—144; Bogucka Maria, *Polskie Perspectives* 1971 nr 10, s. 80—83 (oraz w innych mutacjach); Leńdorski H., Terlecka M., Kempf H., Bieńkowski T., Stasiniewicz-Janulcowa J. *Kwart. Hist. Nauki* 1971 nr 3, s. 609—626; S. Z., *Życie Szkoły Wyższej* 1971 nr 5, s. 119—124.

5. MATERIAŁY DO DZIEJÓW NAUCZANIA I WYCHOWANIA. Częstochowa, ss. 172, il. portr. tab. bibliogr. — Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział Częstochowski. Prace Naukowe t. 20.

* 6. RUTKOWSKI STANISŁAW: Zarys dziejów polskiego szkolnictwa wojskowego. Warszawa 1970 (zob. poz. 7 — 1970).

Rec.: Cytowski Jerzy, *Zesz. nauk. WAP Ser. pedagog.* 1971 nr 23, s. 118—121; Karwat Tadeusz, *Kwart. pedagog.* 1971 nr 3, s. 221—224.

* 7. SUCHODOLSKI BOGDAN: Trzy pedagogiki. W-wa 1970 (zob. poz. 9 — 1970).

Rec.: Hydzik Bolesław, *Przegląd Morski* 1971 z. 5, s. 77—80; Jawłowska Aldona, *Problemy Opatkuńczo-Wychow.* 1971 nr 9, s. 39—41; Kaczor Stanisław, *Dydaktyka Szkoły Wyższej* 1971 z. 3, s. 151—155; Świętek Maciej, *Naucz. i Wychow.* 1971 nr 3, s. 109—112; Więzikowa Alicja, *Wiśń Współczesna* 1971 nr 9, s. 158—160; Wytrzątek Bolesław, *Zycie Szkoły* 1971 nr 6, s. 48—52.

II. ROZWOJ OSWIATY, SZKOLNICTWA, WYCHOWANIA I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ

1. OPRACOWANIA OGÓLNE

8. DUTZ MARIAN: Postęp i rozwój wiedzy rolniczej w Polsce. Warszawa PWN, ss. 141, tab., mapy, bibliogr. — Polska Akademia Nauk, Wydział Nauk Rolniczych i Leśnych. *Roczniki Nauk Roln. Seria D. Monografie*, t. 141.

9. DYSKUSJA NAD ROLĄ I ZNACZENIEM HISTORII OSWIATY I WYCHOWANIA W KSZTAŁCENIU NAUCZYCIELI. *Prz. hist.-ośw.* nr 4, s. 501—548.

Zorganizowana w dn. 27 III 1971 r. przez Radę Redakcyjną i redakcję *Przeglądu Historyczno-Oświatowego* oraz Biuro Historii ZNP.

10. DZIEJE AKADEMICKICH STUDIÓW ROLNICZYCH I LEŚNYCH W POZNANIU 1919—1969 (Red. Zofia Sławska, Stefan Krzysztofiak). Poznań, ss. 117, il., portr., tab. — Wyższa Szkoła Rolnicza w Poznaniu. Na zlec. Stowarzyszenia Absolwentów Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu i b. Wydziału Rolniczo-Leśnego UP oraz Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu.

Tyt. odc.: Jubileuszowy zjazd absolwentów studiów rolniczych i leśnych w Poznaniu 1919/20 — 1969/70.

11. KLEJN ZBIGNIEW: O potrzebie szkolnictwa polonijnego. *Probl. Pol. zagr.* t. 6/7, s. 227—248.

12. LIETZ ZYGMUNT: Stan zachowania akt do dziejów kultury województwa olsztyńskiego. *Kom. mazur.-warm.* nr 1, s. 125—137.

13. MARCINIAK ZBIGNIEW: Stan i potrzeby badań nad dziejami zawodowego ruchu nauczycielstwa polskiego. *Prz. hist.-ośw.* nr 3, s. 313—334.

Zob. też Hulewicz Jan: W sprawie artykułu Zbigniewa Marciniaka... *Prz. hist.-ośw.* 1972 nr 2, s. 335—336.

* 14. MIAŚO JÓZEF: Dzieje oświaty polonijnej w Stanach Zjednoczonych. Warszawa 1970 (zob. poz. 15 — 1970).

Rec. Brożek Andrzej, *Kwart. hist.* 1971 nr 4, s. 962—965; Grzełowski Bogdan, *Dzieje najn.* 1971 nr 3, s. 224—227.

15. MIAŚO JÓZEF: Z dziejów oświaty polskiej w Stanach Zjednoczonych AP. *Probl. Pol. zagr.* t. 6/7, s. 19—42, tab.

16. MROZOWSKA KAMILLA: Rola historii wychowania w kształceniu pedagogicznym. Przeszłość, stan obecny i postulaty. *Rocz. Komis. Nauk. Pedag.* t. 12, s. 3—42.

17. MROZOWSKA KAMILLA: Sto lat działalności kobiet polskich w oświacie i nauce. Kraków PWN, ss. 45 nln. 1, bibliogr. — Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie. *Nauka dla Wszystkich* nr 132.

18. NOWACZYK STANISŁAW: Rozwój poglądów na funkcję czasopisma pedagogicznego (Okres do roku 1939). *Zesz. nauk. UMK. Pedag.* z. 43, s. 21—32.

19. PŁATOS J.: Uwagi o szkolnictwie polskim w Wielkiej Brytanii. *Probl. Pol. zagr.* t. 6/7, s. 215—223.

20. SADAJ HENRYK: Z dziejów oświaty elementarnej w Międzyrzeczu Podlaskim. *Rocz. międzyrz.* t. 3, s. 70—130.

21. SOSNOWSKI TEOFIL: Zasadnicze szkoły zawodowe przyzakładowe kształcące. Zarys monograficzny. Warszawa Wydaw. Związk. CRZZ, ss. 362, nrb. 2, il., tab., bibliogr.

Rec.: Sawicki Władysław, *Ruch pedag.* 1971 nr 6, s. 712—716.

* 22. SUCHODOLSKI BOGDAN: Edukacja narodu 1918—1968. Warszawa 1970 (zob. poz. 18 — 1970).

Rec.: Kmiecik Zenon, *Pokolenia* 1972 nr 1, s. 150—152.

23. SYZDEK ELEONORA: Laicyzacja i świeckie wychowanie w Polsce. Główne kierunki przemian w latach 1918—1968. Warszawa PZWS, ss. 195, nrb. 1, il., portr., bibliogr.

24. WAKAR ANDRZEJ: Olsztyn 1353—1945. Praca zbiorowa, t. 1. Olsztyn, Wyd. „Pojezierze”, ss. 432, tabl. 5, il., portr., tab., mapy, bibliogr.

Dzieje szkolnictwa w Olsztynie w rozdz.: W cieniu ratusza i kościoła, s. 120—140; Sprawy oświecenia i wyznań religijnych, s. 250—275.

25. WIERZCHOWSKI HENRYK: Anin — Wawer. Warszawa PWN, ss. 115, il., tab., mapy.

Wiele wiadomości o szkolnictwie w okresie międzywojennym (s. 52—54) oraz w czasie wojny (s. 73—82).

26. WOJTYŃSKI WACŁAW: O kształceniu nauczyciela szkoły podstawowej w Polsce i świecie. Warszawa PZWS, ss. 310, nrb. 2, tab., bibliogr.

Rozdz.: Rys historyczny zawodu nauczycielskiego, s. 10—52; Kształcenie nauczycieli w Polsce (1918—1970), s. 78—200.

27. WROCZYŃSKI RYSZARD: Pedagogika społeczna — jej rozwój i współczesne problemy. *Stud. pedag.* t. 22, s. 13—32.

2. Z DZIEJÓW OSWIATY, SZKOLNICTWA, WYCHOWANIA I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ DO KONCA XVIII WIEKU

28. BARTNICKA KALINA: Polskie szkolnictwo artystyczne na przełomie XVIII i XIX wieku (1764—1831). Wrocław Zakł. Nar. im. Ossolińskich Wydawn. PAN, ss. 280, nrb. 1, bibliogr. — Pracownia Dziejów Oświaty Polskiej Akademii Nauk. Monografie z Dziejów Oświaty, t. 13.

Rec.: Mokrzejcki Lech, *Litery* 1972 nr 4, s. 32; Skowronek Jerzy, *Kultura* 1972 nr 8, s. 8.

29. BARYCZ HENRYK: Między Nysą a Krakowem. Szkoła w Nysie w promieniach Uniwersytetu Krakowskiego w okresie Odrodzenia. *Sl. Kwart. hist. Sobótka* nr 4, s. 435—451.

30. BARYCZ HENRYK: Znaczenie Uniwersytetu Krakowskiego w początkach rozwoju cześnianizmu w Polsce. *Zesz. nauk. UJ. Pr. hist.* s. 33, s. 23—38.

31. CARZYŃSKA BARBARA: Dwa listy Onufrego Kopczyńskiego do Jana Śniadeckiego z lat 1785—1808. *Prz. hum.* nr 1, s. 95—97.

32. CARZYŃSKA BARBARA: Początki kolegium pijarskiego w Warszawie. *Prz. hum.* nr 1, s. 87—94.

* 33. FÖLDES ÉVA: Herezje a oświata w średniowieczu. *Rozpr. Dziej. Ośw.* 1970, t. 13, s. 3—45.

34. HINZ HENRYK: Nauka i edukacja w filozofii Kollątaja. *Archiw. Hist. Fil. Myśli społ.* t. 17, s. 3—44.

35. HOMECKI ADAM: Materiały do dziejów uposażenia profesorów Uniwersytetu Krakowskiego na prebendach kolegiaty Wszystkich Świętych w Krakowie. *Zesz. nauk. UJ. Pr. hist.* z. 35, s. 74—80.

36. KOWALCZYK MARIA: Krakowskie mowy uniwersyteckie z pierwszej połowy XV wieku. Wrocław 1970. (Zob. poz. 29 — 1970).

Rec.: Gieysztor Aleksander, *Kwart. hist.* 1971 nr 4, s. 937—940.

37. MADUROWICZ-URBAŃSKA HELENA: Materiały do dziejów uposażenia i organizacji majątkowej Uniwersytetu Jagiellońskiego. *Zesz. nauk. UJ. Pr. hist.* z. 35, s. 59—60.
38. MARKOWSKI MIECZYŚLAW: Nauki ścisłe na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku. W: *SPRAWOZDANIA TOWARZYSTWA NAUKOWEGO KATOLICKIEGO UNIwersYTETU LUBELSKIEGO* nr 19. Red. Marian Maciejewski. Lublin, s. 124—126.
39. MICHAŁEWICZ JERZY, MICHAŁEWICZOWA MARIA: Rachunki kolegiat krakowskich jako źródła do dziejów uposażenia Uniwersytetu Jagiellońskiego. *Zesz. nauk. UJ. Pr. hist.* z. 35, s. 60—73.
40. MROZOWSKA KAMILA: Trzy jubileusze Komisji Edukacji Narodowej 1873—1923—1973. (Przegląd dorobku i postulaty). *Prz. hist.-ośw.* nr 1, s. 9—40.
41. NEULS JANINA: Szkoły Kalisza w XII—XVIII w. *Rocz. kal.* t. 4, s. 23—58, il.
42. OPALEK KAZIMIERZ: Nauka w Polsce okresu Oświecenia. W: *POLSKA W EPOCE OŚWIECENIA*. Państwo, społeczeństwo, kultura. Pod red. Bogusława Leśnodorskiego. Warszawa, Wiedza Powszechna, ss. 241—273. — Konfrontacje historyczne. Prace Inst. Hist. PAN.
43. OSTROWSKI WINCENTY: Stosunki oświatowe na wsi śląskiej w drugiej połowie XVII wieku. *Prz. hist.-ośw.* nr 1, s. 41—58.
44. OSTROWSKI WINCENTY: Wiejskie szkolnictwo parafialne na Śląsku w drugiej połowie XVII wieku w świetle wizytacji kościelnych. Do dr. przygot. Krystyn Matwijowski. Wrocław, Zakł. Nar. im. Ossolińskich, s. 146, nrb. 2, tab., bibliogr. — Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Seria A, nr 145.
45. PAWŁAK MARIAN: Młodzież polska w gimnazjum toruńskim w latach 1600—1817. *Zap. hist.* z. 4, s. 37—82, tab.
46. PAWŁAK MARIAN: Nauczyciele Gimnazjum Elbląskiego w latach 1535—1772 (cz. 1). *Rocz. elb.* t. 5.
47. PIECHNIK LUDWIK: Jezuickie Collegium Nobilium w Warszawie (1752—1777). *Nasza Przeszl.* t. 35, s. 115—152, il.
48. PIECHNIK LUDWIK: Studium matematyczne i projekt akademii wojskowej Bartłomieja Wąsowskiego. *Nasza Przeszl.* t. 36, s. 175—187.
49. PIECHOCIŃSKA JANINA: Łączność Kłodzka z Uniwersytetem Jagiellońskim. *Rocz. ziemi kłodz.* t. 7/8: 1986—1988 (wyd. 1971), s. 67—80.
50. SALMONOWICZ STANISŁAW: Nauczanie prawa i polityki w Toruńskim Gimnazjum Akademickim od XVI do XVIII w. *Czas. praw. hist.* t. 23, s. 53—86.
51. TEOFILEWICZ DANUTA: Działalność Komisji Edukacji Narodowej w województwie podlaskim, 1773—1794. Warszawa, ss. 200, il., portr., tab., bibliogr., mapy. — Białostockie Towarzystwo Naukowe. Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego nr 14.
52. ULATOWSKA MALGORZATA: Protokoły ekonomiczne i księgi rachunkowe Szkoły Głównej Koronnej i ich wartość badawcza dla problemów gospodarczych uczelni w dobie Komisji Edukacji Narodowej. *Zesz. nauk. UJ. Pr. hist.* z. 35, s. 80—89.
3. Z DZIEJÓW OŚWIATY, SZKOLNICTWA, WYCHOWANIA I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ W OKRESIE ZABORÓW
53. BOBROWSKA-NOWAK WANDA: Problemy pedagogiczne na łamach „Szkoły” w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia. *Prz. hist.-ośw.* nr 2, s. 261—277.
54. BOGDON RAJMUND: Bytomskie szkolnictwo średnie i zawodowe w latach 1841—1914. *Rocz. teol. Sl.* t. 2: 1970 (wyd. 1971), s. 241—258, tab.

* 55. BORODZIEJ LUCJA: Polityka szkolna Prus 1871—1878. *Rozpr. Dziej. Ośw.* t. 13; 1970, s. 47—79.

56. PROŻEK ANDRZEJ: Najstarsza polska szkoła w Stanach Zjednoczonych Ameryki. *Prz. hist.-ośw.* nr 1, s. 59—73, il.

57. FIEREK HENRYK: Z dziejów kształcenia nawigacyjnego na Pobrzeżu Koszalińskim w XIX wieku. *Rocz. Koszal.* nr 7, s. 81—87.

58. GĘBIK WLADYSŁAW: Prawo i pięć. Wstęp: Tadeusz Papier. Łódź, Wydawn. Łódz., ss. 237, nlb. 3, tabl. 2, portr.

Szkolnictwo na Warmii i Mazurach.

Rec.: Lietz Zygmunt, *Kom. mazur.-warm.* 1971 nr 4, s. 536.

59. KMIĘCIK ZENON: Z dziejów „Przeglądu Pedagogicznego” (1882—1905). *Rozpr. Dziej. Ośw.* t. 14, s. 3—25.

60. MAJOREK CZESŁAW: Reforma szkolnictwa pedagogicznego w programach zawodowego ruchu nauczycielskiego Galicji w latach 1906—1914. *Rozpr. Dziej. Ośw.* t. 14, s. 17—41.

61. MAJOREK CZESŁAW: System kształcenia nauczycieli szkół ludowych w Galicji doby autonomicznej 1871—1914. Wrocław Zakł. Nar. im. Ossolińskich. Wydawn. PAN, ss. 164, nlb. 9, tabl. 4, tab., bibliogr. — Polska Akademia Nauk Oddział w Krakowie. Prace Komisji Nauk Pedagogicznych nr 16.

* 62. MATERNICKI JERZY: Warszawskie środowisko historyczne 1832—1869. Warszawa 1970 (zob. poz. 50 — 1970).

Rec.: Bardach Juliusz, *Kwart. hist.* 1971 nr 4, s. 886—891; Grabski Feliks, tamże, s. 892—899 (polemiki); Serejski Marian, *Kwart. Hist. Nauki* 1971 nr 3, s. 654—656.

63. MROZOWSKA KAMILA: Józef Maciej Brodowicz. Z dziejów organizacji nauki i nauczania w Wolnym Mieście Krakowie. Wrocław Zakł. Nar. im. Ossolińskich Wydawn. PAN, ss. 352, tabl. 1, portr., bibliogr. — Zakład Historii Nauki i Techniki. Monografie z Dziejów Nauki i Techniki t. 73.

64. MUSIOL TEODOR: Strajki szkolne na Górnym Śląsku w latach 1906 i 1920. Wrocław 1970 (zob. poz. 54 — 1970).

Rec.: Dobrowolski Henryk, *Stud. hist.* 1971 nr 4, s. 608—610; Głowacki Herman, *Kwart. Nauz. opol.* 1971 nr 2, s. 145—146, tenże, *Prz. hist.-ośw.* 1971 nr 4, s. 650—651; Kofman Jan, *Pokołenia* 1971 nr 3, s. 103—106; Zieliński Władysław, *Zar. śl.* 1971 nr 2, s. 408—411.

65. PETROZOLIN-SKOWROŃSKA BARBARA: Listy Aleksandra Świętochowskiego w sprawie szkół rolniczych w Golotczyźnie. *Prz. hist.-ośw.* nr 2, s. 233—242.

66. WIKTOR JAN: Społeczny ruch kulturalno-oświatowy w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1846—1914. *Zesz. nauk. SGGW.* Ser. hist. z. 8, s. 39—58.

67. WINCŁAWSKI WLADZIMIERZ: Zapomniana książka o szkole i wsi. *Kult. i Społ.* nr 3, s. 223—226.

Uwagi o pracy Antoniego Fibicha: Przyczyny upadku ludu wiejskiego dla szkółek ludowych.

68. WITTE TEODOR: Raport z r. 1867 ... do cesarza Aleksandra II. Oprac. Janina Ender. *Prz. hist.-ośw.* nr 1, s. 87—101.

69. WROCZYŃSKI RYSZARD: Dzieje wychowania fizycznego i sportu. Od końca XVIII wieku do roku 1918. Wrocław Zakł. Nar. im. Ossolińskich, ss. 261, il., portr., mapy, bibliogr. — Międzynarodowy Rok Oświaty 1970.

70. ZWOLSKA WANDA: Nauczyciele historii w gimnazjach galicyjskich w dobie autonomicznej (1867—1914). *Rocz. łódz.* t. 15, s. 183—199.

Zob. też poz.: 31, 194, 303, 313.

4. Z DZIEJÓW OSWIATY, SZKOLNICTWA, WYCHOWANIA I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM.

71. ARASZKIEWICZ FELIKS: Geneza ustaw z roku 1932 o szkolnictwie państwowym i prywatnym. *Prz. hist.-ośw.* nr 4, s. 549—586, tab.

72. DŁUGOŁAJCZYK EDWARD: Organizowanie polskich władz szkolnych na

- Śląsku w latach 1918—1922. *St. Kwart. hist. Sobótka* nr 1, s. 55—72.
- * 73. FAŁĘCKI TOMASZ: Niemieckie szkolnictwo mniejszościowe na Górnym Śląsku w latach 1922—1939. Kraków 1970 (zob. poz. 73 — 1970).
Rec.: Grünberg Karol, *Zar. st.* 1971 z. 2, s. 412—435.
74. IGNASIAK FRANCISZEK: Szkolnictwo elementarne powiatu wieluńskiego w roku 1918. *Prz. hist.-ośw.* nr 1, s. 102—108, tab.
75. JACZEWSKI BOHDAN: Organizacja i finansowanie nauki polskiej w okresie międzywojennym. Wrocław Zakł. Nar. im. Ossolińskich. Wydawn. PAN, ss. 232, tab., wykry., bibliogr. — Zakład Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk. Monografie z Dziejów Nauki i Techniki t. 70.
76. KAWECKA KRYSZYNA: Szkolnictwo polskie w ZSRR w latach 1921—1930. *Rozpr. Dziej. Ośw.* t. 14, s. 43—76, tab.
77. KONARSKI STANISŁAW: Warszawskie szkolnictwo powszechne w latach 1918—1939. W: WARSZAWA II RZECZYPOSPOLITEJ. 1918—1939 z. 3. Warszawa PWN, s. 215—246. — Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Studia Warszawskie t. 8. Varsaviana.
78. MARCHWIŃSKI ROMAN: Szkoły polskie na Warmii 1929—1939. Olsztyn 1970 (zob. poz. 78 — 1970).
Rec.: Lietz Zygmunt, *Kom. mazur.-warm.* 1971 nr 1, s. 147—148; Oracki Tadeusz, *Prz. hist.-ośw.* 1971 nr 4, s. 642—644.
79. MENDEL EDWARD: Nauczycielstwo polskie wobec węzłowych problemów śląskich w latach 1919—1921. *Kwart. Naucz. opol.* nr 1, s. 20—23.
80. MERZAN IDA: Dom sierot Janusza Korczaka. *Biul. Żyd. Inst. Hist.* nr 2, s. 31—54.
81. MUSIOL TEODOR: Życie kulturalno-oświatowe Polonii Niemieckiej w latach 1920—1939. *Kult. i Społ.* nr 2, s. 157—166.
82. PODGORSKA-KŁAWE ZOFIA: Opleka nad dzieckiem w Warszawie międzywojennej. *Kron. Warsz.* z. 2, s. 25—37.
83. RADZIWIŁŁ ANNA: Educational ideology of the „Sanacja” government and its reflection on school policy, 1926—1939. *Fasc. Hist.* nr 1, s. 31—40.
Streszczenie pracy doktorskiej.
84. STANCZYK ROMUALD: Problemy szkolnictwa województwa pomorskiego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej. *Zesz. nauk. Wydż. Hum. Ekon. Kszt.* nr 1, s. 85—94.
85. SZKOLNICTWO MNIejszości NIEMIECKIEJ W POLSCE W LATACH 1920—1935. (Materiały). Przedm. Piotr Stawicki. *Prz. zach.* nr 4, s. 413—426.
- * 86. TRZEBIATOWSKI KLEMENS: Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918—1932. Wrocław 1970 (zob. poz. 85 — 1970).
Rec.: Danielewicz Jerzy, *Kwart. Naucz. opol.* 1972 nr 1, s. 100—111; Mauersberg Stanisław, *Rozpr. Dziej. Ośw.* 1971 t. 14, s. 217—221; Mokrzejcki Lech, *Kwart. pedag.* 1971 nr 3, s. 207—210.
87. TRZEBIATOWSKI KLEMENS: Zasadnicze tendencje w rozwoju szkolnictwa powszechnego na Pomorzu w latach II Rzeczypospolitej (1918—1939). *Rocz. gdań.* t. 29/30: 1970 (wyd. 1971), s. 15—64, tab.
Zob. też poz.: 59, 110, 239, 293, 303.
5. Z DZIEJÓW OSWIATY, SZKOLNICTWA, WYCHOWANIA I MYŚLI PEDAGOGICZNEJ W LATACH DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ
88. BERNAT TADEUSZ: Praca nauczycieli powiatu opatowskiego w latach okupacji hitlerowskiej (1939—1945). *Prz. hist.-ośw.* nr 3, s. 427—440, mapa.
89. BLIŹNIAK EMILIAN: Z dziejów okupacyjnego szkolnictwa na terenie Rzeszowa i powiatu (1939—1944). *Rocz. Woj. rzesz.* t. 7: 1968/1969 (wyd. w 1970, druk. w 1971), s. 283—327, il., tab.

90. DROBNY WŁADYSŁAW: Z dziejów oświaty polskiej na emigracji w czasie drugiej wojny światowej. *Zesz. nauk. WSN Szczec.* Pr. Wydz. Hum. nr 2, s. 177—201.

91. HANEMAN EDWARD: Oświata i szkolnictwo w Częstochowie podczas okupacji hitlerowskiej. *Prz. hist.-ośw.* nr 3, s. 455—459.

92. HITLEROWSKA POLITYKA ZAGŁADY MŁODEGO POKOLENIA POLSKI. *Pokolenia* nr 1, s. 97—129.

Przedruk Memoriatu o sytuacji dzieci polskich w latach 1939—1943, opracowanego w 1943 r. Przedm. Krystyna Marczevska.

93. JAŚKIEWICZ SERGIUSZ, WOŹNIAKOWSKI MIECZYSLAW: Iskry w podziemiu. Relacje i gawędy z dziejów tajnego nauczania w Łodzi i na ziemi łódzkiej w latach 1939—1945. Łódź Wydawn. Łódź, ss. 245, nrb. 5, tabl. 15, il., portr., bibliogr.

Rec.: Centkowska Elżbieta, *Nowe Książki* 1972 nr 11, s. 51; Wojciechowski Kazimierz, *Głos Nauczycielski* 1971 nr 32, s. 1, 10.

* 94. JAZWIEC JAN: Narodzona w konspiracji... W-wa 1969 (zob. poz. 81—1969).

Rec.: Pyrczak Roman Jan, *Tygodnik Kulturalny* 1972 nr 12, s. 7.

95. KAZMIERSKA JANINA: Szkolnictwo warszawskie w okresie okupacji hitlerowskiej. W: WARSZAWA LAT WOJNY I OKUPACJI 1939—1944, z. 1, Red. Krzysztof Dunin-Wąsowicz. Warszawa PWN, s. 193—222. — Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Studia Warszawskie t. 7. Varsaviana.

96. KRASUSKI JOZEF: Tajne nauczanie w okręgu kielecko-radomskim w okresie okupacji hitlerowskiej. *Prz. hist.-ośw.* nr 3, s. 335—356, tab.

97. KRASUSKI JOZEF: Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939—1945. Warszawa PWN, ss. 369, nrb. 2, tab., bibliogr.

Rec.: Centkowska Elżbieta, *Nowe Książki* 1972 nr 3, s. 40—41.

98. KROL BOLESŁAW: Tajne nauczanie w czasie okupacji hitlerowskiej w latach 1939—1945 na terenie powiatu włoszczowskiego. *Prz. hist.-ośw.* nr 3, s. 445—454.

99. MATERIAŁY DO DZIEJÓW OŚWIATY W OKRESIE OKUPACJI HITLEROWSKIEJ (1939—1945) na terenie dystryktu krakowskiego. Wrocław Zakł. Nar. Im. Ossolińskich. Wydawn. PAN.

Cz. 7: Materiały do dziejów oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej (1939—1945) na terenie podziemnego odczgu szkolnego krakowskiego. Serja naukowa, Kraków 3—4 kwietnia 1970 r., ss. 206, nrb. 2, tabl. 4, il., portr., tab. — Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie, Komisja Nauk Pedagogicznych. — Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych t. 13.

Cz. 6 wyd. w 1970 r. — zob. poz. 96 — 1970.

100. MATUSAK PIOTR: Tajne nauczanie w powiecie sandomierskim w latach 1939—1945. *Rocz. Dziej. Ruchu lud.* nr 13, s. 278—305, tab.

101. MURAWSKA ZOFIA: Dzieci w obozie koncentracyjnym na Majdanku. *Zesz. Majd.* t. 5, s. 140—157.

102. OŠKO STANISŁAW: Niektóre dane o nauczycielach Radomia i powiatu radomskiego czynnych w walce z najeźdźcą hitlerowskim. *Prz. hist.-ośw.* nr 3, s. 460—464.

103. PARTYKA ANDRZEJ: Polskie szkolnictwo jawne na terenie ziem południowych Generalnego Gubernatorstwa w świetle zarządzeń władz okupacyjnych w latach 1939—1945. *Zesz. nauk. UJ.* Pr. praw. z. 51, s. 209—229.

104. PIETRUSIEWICZ MIECZYSLAW: Tajne nauczanie w okresie okupacji hitlerowskiej w latach 1939—1945 w średnich szkołach ogólnokształcących w Radomiu. *Prz. hist.-ośw.* nr 3, s. 388—399.

105. RUTKOWSKI STANISŁAW: Szkolnictwo polskie w Szwajcarii w latach drugiej wojny światowej. *Zesz. nauk. WAP.* Ser. pedag. nr 22, s. 75—84, tab.

106. SAKOWSKA RUTA: O tajnym nauczaniu w getcie warszawskim. W: WARSZAWA LAT WOJNY I OKUPACJI 1939—1944 z. 1. Warszawa PWN, s. 223—252. — Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Studia Warszawskie t. 7. Varsaviana.

107. SIEMION LESZEK: Z lat okupacji hitlerowskiej na Lubelszczyźnie. Lublin Wydawn. Lub., ss. 341.

Rozdz.: Nauczyciele w walce z okupantem, s. 69—91.

108. SOBCZYK STANISŁAW: Tajne nauczanie w powiecie pińczowskim w latach okupacji 1939—1945. *Prz. hist.-ośw.* nr 3, s. 400—417, tab., mapa.
109. SPERUDA STANISŁAW: Tajna działalność oświatowa w powiecie kraśnickim (1939—1944). *Kwart. hist.* nr 3, s. 590—605, tab.
110. SZCZECHURA TOMASZ: Stronnictwo Ludowe „Roch” a problem przebudowy ustroju szkolnego. W: *STUDIA Z DZIEJÓW RUCHU LUDOWEGO*. Warszawa LSW, s. 90—117. — Zakład Historii Ruchu Ludowego przy NK ZSL.
111. UJAWNIONA PO LATACH. (Przyczynek do historii tajnego nauczania w czasie okupacji hitlerowskiej w Ośrodku Dobczyce-Dziedkanowice, 1940—1945). Kraków, ss. 23, nrb. 3, il., portr. — Komitet Organizacyjny Zjazdu Koleżeńckiego uczestników tajnego nauczania w czasie okupacji w Ośrodku Dobczyce-Dziedkanowice.
112. WALCZAK MARIAN: Praca dydaktyczno-wychowawcza i samokształceniowa w ramach tajnego nauczania. *Naucz. i Wychow.* nr 2, s. 67—89.
113. WALCZAK MARIAN: Tajne nauczanie w Wielkopolsce (1939—1945). *Rozpr. Dziej. Ośw.* t. 14, s. 77—176, tab.
Zob. też poz. 100, 254.

6. ROZWÓJ OSWIATY, SZKOLNICTWA, WYCHOWANIA I MYŚLI
PEDAGOGICZNEJ W POLSCE LUDOWEJ

114. BARTKOWIAK JAN: Szkolnictwo podstawowe w Wielkopolsce po reformie. *Zesz. wielkop.* z. 13, s. 5—16.
115. BEDNARZ STANISŁAW, WIELIŃSKI JAN: Rozwój szkolnictwa. W: BIELSKO-BIAŁA. Zarys rozwoju miasta i powiatu. Oprac. Henryk Rechowicz. Katowice Wydawn. „Śląsk”, s. 518—553. — Śląski Instytut Naukowy w Katowicach.
116. CIECHANOWSKI ZBIGNIEW: Rozwój kultury. W: *PODSTAWOWE PROBLEMY ROZWOJU POWIATU KOSZALIŃSKIEGO W 25-LECIU POLSKI LUDOWEJ*. Praca zbiorowa pod red. Eugeniusza Zdzisława Zdrojewskiego. Koszalin, s. 162—171. — Ośrodek Badań Naukowych KTSK. Koszalińskie Studia i Materiały.
117. CZECH STEFAN: Z problematyki organizowania polskiego szkolnictwa w powiecie strzeleckim w pierwszym okresie po wyzwoleniu. *Kwart. Naucz. opol.* nr 3/4, s. 41—50, il.
118. DĄBROWSKA ZOFIA: O szkołę świceką. *Kwart. Naucz. opol.* nr 3/4, s. 95—97.
- * 119. DOBOSIEWICZ STANISŁAW: Reforma szkolna 1961 roku. Geneza i założenia. *Rozpr. Dziej. Ośw.* 1970 t. 13, s. 107—162.
120. DOMINICZAK HENRYK: Niektóre problemy rozwoju oświaty i kultury w Gubinie. W: GUBIN (Red. Wiesław Sauter). Zielona Góra, s. 115—154. — Zeszyty Lubuskie LTK nr 11.
121. DOSTAŃNI JERZY: Lubelszczyzna w 25-leciu PRL. (Wyd. 3). Lublin, ss. 357, nrb. 2, tab., wykr.
Rozdz. 10: Nauka i oświata, s. 171—187. Wyd. 2 — 1969.
122. DUDEK JAN: Szkolnictwo średnie ogólnokształcące dla mniejszości narodowych na Dolnym Śląsku. *St. Kwart. hist. Sobótka* nr 1, s. 73—98, tab.
123. FILIPKOWSKI TADEUSZ: Z dziejów szkolnictwa na Warmii i Mazurach w latach 1945—1948. *Kom. mazur.-warm.* nr 1, s. 29—57, tab.
124. GDANSKIE. Rozwój województwa w Polsce Ludowej. Warszawa PWN, ss. 281. — Biblioteka Wiedzy o Polsce Ludowej.
Rozdz.: *Podolski K.*: Oświata, nauka, kultura, s. 229—267.
125. GLADYSZ ANTONI: Dorobek kulturalno-oświatowy województwa katowickiego w świetle leninowskiego modelu kultury socjalistycznej. W: *ĆWIERCWIECZE*

- WŁADZY LUDOWEJ W WOJEWÓDZTWIE KATOWICKIM. Katowice Wydawn. „Śląsk”, s. 225—237. — Śląski Instytut Naukowy.
126. GŁOWACKI HERMAN: Stan i potrzeby badań nad rozwojem szkolnictwa zawodowego na Opolszczyźnie. *Mater. Stud. opol.* z. 24, s. 207—214.
127. GOLDAP. Z dziejów miasta i powiatu. Olsztyn Wyd. „Pojezierze”, ss. 231, il., portr., tab.
Rozdz.: Oświata, s. 189—195.
128. GRANIEWSKA DANUTA: Złobki i przedszkola w PRL. Warszawa Wydawn. Związk., ss. 153, nrb. 3, tab., bibliogr.
129. HELLWIG JAN: Sprawa Akademickiego Kursu Korespondencyjnego (1947—1948). *Prz. hist.-ośw.* nr 4, s. 629—635.
Projekt złożony przez ZNI.
130. HELLWIG JAN: Szkolenie ideologiczne poznańskich nauczycieli (1948—1950). *Zesz. wielkop.* z. 14, s. 61—70.
131. HOMA EDWARD: Udział nauczycieli województwa koszalińskiego w pracy kulturalno-oświatowej. *Rocz. koszal.* nr 7, s. 121—131.
132. IWASZKIEWICZ BOLESŁAW: Dwudziestopięciolecie szkół wyższych we Wrocławiu. *Rocz. wrocł.* t. 14, s. 23—33.
133. JAKUBOWSKI JÓZEF: Koncepcje pierwszej reformy szkolnej w Polsce Ludowej. *Rozpr. Dziej. Ośw.* t. 14, s. 177—207.
134. JAKUBOWSKI JOZEF: Koncepcje PPR w sprawie odbudowy i organizacji szkolnictwa w latach 1944—1948. *Z Pola Walki* nr 4, s. 91—114.
135. JAKUBOWSKI JÓZEF: Postawy ideowe i polityczne nauczycieli oraz młodzieży szkół średnich w pierwszych latach po wyzwoleniu. *Pokolenia* nr 3, s. 58—82.
136. JAKUBOWSKI JOZEF: Sytuacja polityczna szkolnictwa polskiego w pierwszych latach po wyzwoleniu. W: NAD ODRĄ I NYŚĄ LUZYCKĄ, 1945—1970. Materiały z sesji naukowej... zorganizowanej przez Wydz. Propagandy KW PZPR we Wrocławiu i Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Wrocławskiego 26—27 maja 1970 r. Pod red. Marjana Orzechowskiego. Wrocław Zakł. Nar. im. Osolińskich, s. 231—241.
Głos w dyskusji.
137. KRAKÓW. Rozwój miasta w Polsce Ludowej. Warszawa PWN, ss. 353. — Biblioteka Wiedzy o Polsce Ludowej.
Rozdz.: Jarowlecki J.: Szkolnictwo i oświata. Szkolnictwo wyższe, s. 256—288.
138. KROSZEL JANUSZ: Problem oświaty i wychowania w pracach Rady Naukowej przy Prezydium WRN w Opolu. *Mater. Stud. opol.* z. 24, s. 5—8.
139. KRZYŻEWSKI HENRYK: Organizacja i rozbudowa szkolnictwa zawodowego (Pomorze Zachodnie 1945—1959). W: Z DZIEJÓW ZIEMI KOSZALIŃSKIEJ W XIX i XX w. Materiały i studia. Pod red. Andrzeja Czechowicza. Koszalin, s. 53—74. Ośrodek Badań Naukowych KTSK. Koszalińskie Studia i Materiały.
140. KUTYMA MANFRED: Struktura i rozmieszczenie szkół w województwie opolskim a problem ich dostępności. *Mater. Stud. opol.* z. 24, s. 9—31, tab.
141. LUBELSKIE. Rozwój województwa w Polsce Ludowej. Warszawa PWN, ss. 365. — Biblioteka Wiedzy o Polsce Ludowej.
Rozdz.: Machocki E.: Oświata, s. 276—293; Małarczyk J.: Nauka i szkolnictwo wyższe, s. 203—315.
142. LUKOWSKI STANISŁAW: Wkład PPR w rozwój oświaty na Opolszczyźnie po wyzwoleniu. *Kwart. Naucz. opol.* nr 3/4, s. 35—40.
143. MICEK STANISŁAW: U progu nowego ćwierćwiecza opolskiej oświaty. *Kwart. opol.* nr 1, s. 46—62.
144. MUSIOŁ TEODOR: Z badań Zakładu Oświaty i Wychowania Instytutu Śląskiego w Opolu. *Mater. Stud. opol.* z. 24, s. 203—206.
145. MUSIOŁ TEODOR: Z Dachau do Opolu. *Kwart. Naucz. opol.* nr 3/4, s. 69—81.

-Pomorski w Szczecinie. Lobskie Towarzystwo Kultury w Lobszcu. Prace Instytutu Zachodnio-Pomorskiego w Szczecinie t. 44. Monografie Regionalne z. 11.

182. VYSATA KAZIMIERZ: Rozwój akcji kolonii letnich dla dzieci i młodzieży w Polsce. *Rocz. nauk. AWF* t. 13, s. 47—80.

183. WARTANOWICZ KAMILA: MOS. *Kwart. Naucz. opol.* nr 3/4, s. 80—92. Młodzieżowy Ośrodek Szkoleniowy w Sławieciecach.

184. WOJNAR LUDWIK: Organizacja nadzoru szkolnego w Polsce Ludowej. *Chowanna* z. 1, s. 27—42, tab.

185. WROCLAW. Rozwój miasta w Polsce Ludowej. Warszawa PWN, ss. 284. — Biblioteka Wiedzy o Polsce Ludowej.

Rozdz.: Smolański A.: Oświata, s. 160—187; Rutkiewicz I.: Nauka, s. 187—216.

186. ZACHAJKIEWICZ EDWARD: Lubelski eksperyment oświatowo-pedagogiczny. Warszawa PZWS, ss. 251, nrb. 1, tab., mapa, bibliogr.

Rec.: Kowalski Witold. *Kamena* 1972 nr 10, s. 11.

III. DZIEJE SZKOL RÓŻNYCH STOPNI

1. SZKOLY PODSTAWOWE

* 187. GERSZBERG ANDRZEJ: Nowe drogi szkoły olsztyńskiej. Olsztyn 1969, ss. 242, nrb. 1, il., tab. — Kuratorium Okręgu Szkolnego, Okręgowy Ośrodek Metodyczny w Olsztynie.

Szkola Podstawowa nr 14.

2. SZKOLY ŚREDNIE OGÓLNOKSZTAŁCĄCE

* 188. CHMIELECKI PAWEŁ: Gimnazjum Chełmińskie w okresie zaboru 1837—1920. Bydgoszcz 1970 (zob. poz. 203 — 1970).

Rec.: Pietrzak Jerzy. *Prz. hist.-ośw.* 1971 nr 4, s. 645—646; Wojciechowski Mieczysław. *Rocz. Kulturalny Kujaw i Pomorza* t. 6: 1970, s. 167—170.

189. [DWADZIEŚCIA] XX lat Klonowej. III Korespondencyjne Liceum Ogólnokształcące, 1950—1970. Red. Tadeusz Nawrocki i in. Warszawa, Rada Słuch. III Korespond. Liceum Ogólnokształc., ss. 30, nrb. 2, il., portr., tab.

Tyt. okt.: XX. 1950—1970. III Korespondencyjne Liceum Ogólnokształcące.

190. [DWADZIEŚCIA PIĘĆ] 25 lat III Liceum Ogólnokształcącego dla Pracujących [w Warszawie]. Oprac. Antoni Jarosławski, Jan Bajkowski, Włodzimierz Wiśniewski. Red. Stefan Pieńkowski i in. Warszawa, ss. 89, nrb. 3, tab.

191. [DWADZIEŚCIA PIĘĆ] 25 lat Liceum Ogólnokształcącego w Jaworznie (1945—1970). Oprac. red. Barbara Kiedrzycka-Szatko, Kazimierz Ptak. Kraków, ss. 137, nrb. 1, il., portr., tab.

192. DZIEJE SZKOŁY W LATACII 1905—1970. Liceum im. Jana Zamoyskiego w Warszawie. Materiały z nadzwyczajnego posiedzenia rady pedagogicznej z okazji Dnia Nauczyciela 20 listopada 1970 r. Do druku przygot. Maria Kawecka i in. Warszawa Zakł. Wydawn. CRS, ss. 68, nrb. 3, il., portr., tab.

193. FILIPIAK TADEUSZ, KOMOROWSKI TADEUSZ: Półwiecze działalności III Liceum Ogólnokształcącego im. M. Kasprzaka 1929—1970. *Kron. M. Pozn.* nr 3, s. 39—46, il.

194. GESSING RYSZARD: Zarys dziejów II Gimnazjum w Nowym Sączu w okresie galicyjskim (1. 1908—1918). *Rocz. sąd.* t. 12, s. 127—164.

195. JEDNODNIOWKA. 50-lecie XXI Liceum Ogólnokształcącego im. H. Kołłątaja, dawne III Miejskie Gimnazjum. Warszawa, ss. 15.

196. JUBILEUSZ 50-lecia Liceum im. R[omualda] Traugutta w Częstochowie.

Częstochowa, ss. 151, nrb. 5, tabl. 26, il., portr., tab., nuty. — Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział Częstochowski. Prace Naukowe t. 22.

197. KSIĘGA PAMIĄTKOWA Polskiego Gimnazjum Macierzy Szkolnej w Cieszynie, obecnie Szkoły Podstawowej i Liceum Ogólnokształcącego im. Antoniego Osuchowskiego w Cieszynie. Suplement do Księgl... 1960—1970. Cieszyn, ss. 20.
75 lat Liceum Osuchowskiego.

198. LUBOS JERZY: Dzieje Polskiego Gimnazjum w Bytomiu w świetle dokumentów i wspomnień. Wyd. 2. Katowice „Śląsk”, ss. 281, nrb. 3, tabl. 22, il., portr., mapy, bibliogr. — Instytut Śląski w Opolu.

Tyt. dod.: The history of the Polish College at Bytom in the light of documents and reminiscences. Wyd. 1 — 1964.

199. OPARA MAKSYMILIAN: Z działalności tajnego Gimnazjum i Liceum im. Hugona Kollątaja w Pińczowie w okresie okupacji niemieckiej w latach 1939—1945. *Prz. hist.-ośw.* nr 3, s. 418—426.

200. PACUŁT RYSZARD: Liceum Ogólnokształcące w Koźlu. 1945—1970. Koźle 1970, ss. 17, il.

Rec.: Brandt Lazarz, *Kwart. Nauz. opol.* 1971 nr 2, s. 133.

201. PÓL WIEKU 1919—1969. W pięćdziesiątą rocznicę powstania Liceum Ogólnokształcącego im. J. I. Kraszewskiego w Drohiczynie nad Bugiem. Przewodn. zespołu red. Feliks Zygmunt Weremiej). Siemiatyże Pow. Kom. Frontu Jedn. Nar., Tow. Ziemi Drohickej), ss. 139, nrb. 1, il., portr.

202. SAKULUK ROMAN: 20 lat uczniowskiej republiki. *Rocz. Ziemi Kłodz.* t. 7/8: 1966/68 (wyd. 1971), s. 129—140.

Liceum Ogólnokształcące im. Bolesława Chrobrego w Kłodzku.

203. W STULECIE NASZEGO LICEUM. Jubileuszowe sprawozdanie roczne Dyrekcji V Liceum Ogólnokształcącego im. Augusta Witkowskiego w Krakowie. Kraków, ss. 50, nrb. 1, portr., tab.

* 204. WIELKOPOLSKA SZKOŁA EDUKACJI NARODOWEJ. Studia i wspomnienia z dziejów Gimnazjum Męskiego (obecnie I Liceum Ogólnokształcącego) w Ostrowie Wielkopolskim w 125-lecie jego założenia. Wrocław 1970 (zob. poz. 222 — 1970).

Rec.: Korabiońska-Nowacka Kazimiera, *Kwart. pedag.* 1971 nr 3, s. 205—207; Miakiewicz Benon, *Stud. Mater. Dziej. Wielkop.* t. 10 1971, s. 240—243; Nawrocki Stanisław, *Rocz. kat.* t. 5: 1972, s. 399—401.

3. SZKOŁY ZAWODOWE

205. BUGOWSKI JAN: Pięćdziesiąt lat Państwowej Szkoły Medycznej Pielęgniarstwa (1921—1971). *Kron. M. Pozn.* nr 4, s. 149—162, il., tab.

206. [DWADZIEŚCIA PIĘĆ] XXV lat Państwowej Szkoły Muzycznej im. Karola Kurpińskiego w Poznaniu. Poznań, ss. 64, il., portr., tab. — Państwowa Szkoła Muzyczna im. Karola Kurpińskiego w Poznaniu.

207. [DWADZIEŚCIA PIĘĆ] XXV lat pracy Zasadniczej Szkoły Elektrycznej im. prof. dr inż. S[anisława] Fryze w Szczecinie 1946—1971. Red. Stanisław Kaszubski, Anna Wysocka, Bolesław Dańko, Szczecin, ss. 114, nrb. 2, il., portr., tab.

208. [DWUDZIESTOPIĘCIOLECIE] XXV-lecie państwowych szkół muzycznych I i II stopnia w Olsztynie. Program. Olsztyn, ss. 28, nrb. 4, il., portr.

209. [DWUDZIESTOPIĘCIOLECIE] XXV-lecie szkoły. Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia im. Tadeusza Szeligowskiego w Szczecinie. 1946—1971. Szczecin, ss. 42, nrb. 2, il., portr.

210. [DWUDZIESTOPIĘCIOLECIE] XXV-lecie szkoły 1946—1971. Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia [wrocławiu]. Wrocław, nrb. 16, il., portr.

211. IWAN BALBINA: XX lat Technikum Chemicznego w Gorzowie Wlkp. 1951—1971. Gorzów Wlkp., ss. 47, nrb. 1, il., portr.

- * 212. KSIĘGA PAMIĄTKOWA zespołu Szkół Centrali Rolniczej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Cieszyńcu... Warszawa 1970 (zob. poz. 235 — 1970).
Rec.: Waszek Alojzy, *Prz. hist.-ośw.*, nr 4, s. 647—648.
213. [PIĘCDZIESIĄT] 50 lat Szkoły Rolniczej w Środzie Wielkopolskiej, 1920—1970. (Aut. Wiktor Bogusławski i in.). Poznań, ss. 131, il., portr., nuty.
214. [PIĘCDZIESIĘCIOLECIE] 50-lecie działalności. Zasadnicza Szkoła Zawodowa Doleżalająca w Bielsku Białej, 1921—1971, Red. Henryk Dejer. Bielsko Białe, ss. 27, nrb. 1, il., portr.
215. PILICH TADEUSZ: 70-lecie szkół rolniczych w Pszczelinie. *Prz. hist.-ośw.* nr 1, s. 126—128, il.
216. TECHNIKUM MLECZARSKIE w Białymstoku 1952—1972. Oprac. Marta Kłom-Szumaska i in. Białystok, ss. 133, nrb. 2, il., portr., tab.
217. [TRZECI] III Zjazd absolwentów Państwowej Szkoły Budowy Maszyn, Państwowej Szkoły Mistrzów Mechaników, Gimnazjum i Liceum Mechanicznego, Technikum Budowy Maszyn Rolniczych, Technikum Mechanicznego w Grudziądzu, 18 września 1971 r. Oprac. A. Wolniakowski i in. Grudziądz, ss. 27, nrb. 5, il., portr.
Tyt. okł.: 50 lat Państwowej Szkoły Budowy Maszyn w Grudziądzu. III Zjazd absolwentów.
218. W SŁUŻBIE OŚWIATY. Jednodniówka okolicznościowa. XX lat ZDZ w Chełmie. Chełm Lubelski, ss. 24. — Zasadnicza Szkoła Zawodowa, Ośrodek Szkolenia Zawodowego i Warsztat Szkoleniowy w Chełmie.
219. WIATR ZENON: Pół wieku Szkoły Budownictwa w Poznaniu. *Kron. M. Pozn.* nr 4, s. 41—57, il.

4. ZAKŁADY KSZTAŁCENIA NAUCZYCIELI (z wyjątkiem szkół wyższych)

- * 220. BIENKOWSKI ZDZISŁAW: Zarys dziejów Zakładu Kształcenia Nauczycieli w Wymieślinie, 1867—1969. Na jubileuszowy zjazd nauczycieli. Wymyślin. Studium Nauczycielskie 1970, ss. 97, tabl. 15, il., portr., tab.
Tyt. okł.: Zakład Kształcenia Nauczycieli...
221. GRAJPEL ANTONI: Z dziejów Liceum Pedagogicznego im. Józefa Lompy w Zabrze. *Kron. M. Zabrze* nr 4, s. 221—225.
222. LEŚNIK AUGUSTYN: Z badań nad losami absolwentów studium nauczycielskiego. Na przykładzie Studium Nauczycielskiego w Raciborzu. Warszawa PWN, ss. 119, nrb. 3, tab., bibliogr. — Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, Międzyuczelniany Zakład Badań nad Szkolnictwem Wyższym, Pracownia Zagadnień Zatrudnienia Absolwentów Szkół Wyższych. Raporty z Badań.
- * 223. MILAN MICHAŁ, SKOLIMOWSKI KAZIMIERZ, TARCZYŃSKI ALEKSANDER: 25 lat w Polsce Ludowej. Liceum Pedagogiczne w Grudziądzu. Warszawa 1969 (zob. poz. 202 — 1969).
Rec.: Bandura Ludwik, *Rocz. gdań.* t. 20/30: 1970, s. 275—277.
224. O KSZTAŁCENIE TWORCZEGO NAUCZYCIELA. Z doświadczeń II Studium Nauczycielskiego w Warszawie. Praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Marciniaka. Warszawa „Nasza Księgarnia”, ss. 195, nrb. 1, il., tab.
Rec.: Centkowiak Jerzy, *Nowe Książki* 1972 nr 7, s. 57.

5. SZKOŁY WYŻSZE (układ według nazw uczelni)

AKADEMIA MEDYCZNA W KRAKOWIE

225. SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI AKADEMII MEDYCZNEJ W KRAKOWIE za rok szkolny 1970/1971. Kraków, ss. 60.

AKADEMIA MEDYCZNA W LUBLINIE

226. KRONIKA AKADEMII MEDYCZNEJ W LUBLINIE za rok akademicki 1969—1970. Oprac. Stanisław Kowalczyk. Lublin, ss. 155.

AKADEMIA MEDYCZNA W WARSZAWIE

227. BOCHENEK ZBIGNIEW: 50-lecie działalności Kliniki Otolaryngologicznej. *Kwart. AM Warsz.* nr 3, s. 201—214.

228. KWAPISZEWSKI WINCENTY: Działalność Warszawskiego Wydziału Farmaceutycznego w okresie XLV-lecia. Ref. *Kwart. AM Warsz.* nr 4, s. 347—355.

229. RUSIECKI WŁADYSŁAW: Wydział Farmaceutyczny dawniej i dziś. *Kwart. AM Warsz.* nr 4, s. 339—345.

Zob. też poz.: 254, 256.

AKADEMIA STOMATOLOGICZNA W WARSZAWIE

230. TRYBOWSKA KRYSZYNA: Zarys dziejów pierwszej polskiej wyższej uczelni dentystycznej Akademii Stomatologicznej w Warszawie w latach 1919—1939. *Kwart. AM Warsz.* nr 1, s. 35—41.

PAŃSTWOWA WYŻSZA SZKOŁA MUZYCZNA W POZNANIU

231. STULIGROSZ STEFAN: 50 lat Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Poznaniu. *Kron. M. Pozn.* nr 1, s. 5—19.

PAŃSTWOWA WYŻSZA SZKOŁA MUZYCZNA W KATOWICACH

232. SPRAWOZDANIE za rok akademicki 1969/70. Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna w Katowicach. Red. Józef Zimnik. Katowice, ss. 117.

POLITECHNIKA SZCZECIŃSKA

233. [DWADZIESCIA PIĘĆ] 25 lat wyższego szkolnictwa ekonomicznego w Szczecinie. Cz. 1: Sesja naukowa; Cz. 2: Materiały i sprawozdania. Red. Halina Kantrzonki, Maria Zielińska. Poznań PWN, ss. 377, nb. 1, bibliogr. — Politechnika Szczecińska, Wydział Inżynierjno-Ekonomiczny Transportu.

POLITECHNIKA ŚLĄSKA IM. WINCENTEGO PSTROWSKIEGO

* 234. POLITECHNIKA ŚLĄSKA imienia Wincentego Pstrowskiego w Gliwicach 1945—1970. Przew. kom. red. Jerzy Zarzycki. Gliwice 1970, Wydawn. Artyst., ss. 131, nb. 4, tabl. 36, il., portr., bibliogr.

SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE

235. STEGMAN KAZIMIERZ: Pięćdziesięciolecie Katedry Rybactwa SGGW w Warszawie (1918—1968). *Zesz. nauk. SGGW. Ser. hist. z. 8*, s. 183—192.

SZKOŁA GŁÓWNA WARSZAWSKA

236. DOBRZYCKI STANISŁAW: Wydział Matematyczno-Fizyczny Szkoły Głównej Warszawskiej. Sekcja matematyczna. Wrocław Zakł. Nar. im. Ossolińskich Wydawn. PAN, ss. 221, nb. 3, tabl. 1, il., tab., portr., bibliogr. — Zakład Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk. Monografie z Dziejów Nauki i Techniki t. 72.

UNIwersytet GDAŃSKI

237. NOWAKOWSKI STEFAN: Uniwersytet Gdański. *Kult. i Społ.* nr 1, s. 51—61.

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

238. CZUBIŃSKI ANTONI: Problematyka polskich ziem zachodnich i zagadnienia niemożności w działalności Uniwersytetu Poznańskiego w okresie II Rzeczypospolitej. *Dzieje najnow.* nr 3, s. 115—148.

239. DZIAŁALNOŚĆ POSTĘPOWYCH ORGANIZACJI POZNAŃSKIEGO ŚRODOWISKA AKADEMICKIEGO 1919—1969. Materiały z sesji zorganizowanej przez Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w dniu 20 marca 1969 r. Poznań Uniw. im. A. Mickiewicza, ss. 184, nrb. 1, tabl. 2, tab. — *Prace Wydziału Filozoficzno-Historycznego. Historia* nr 45.

240. KRONIKA UNIwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1968/1969 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka. Poznań, ss. 675.

241. MATEMATYKA, FIZYKA I CHEMIA NA UNIwersytecie POZNAŃSKIM, 1919—1969. Poznań, ss. 52, nrb. 1, tab. — Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. *Prace z Dziejów Uniwersytetu* nr 9.

Materiały z sesji naukowej, zorganizowanej z okazji 50-lecia Uniwersytetu.

242. [PIĘCDZIESIĄT] 50 lat Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1919—1969. Red. Zdzisław Grot. Poznań, ss. 446, nrb. 1, tabl. 1, il., portr., tab., mapa. — Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. *Dzieje UAM* nr 6.

243. DIE UNIVERSITÄT POZNAŃ, 1919—1969. Tłum. Stefan Gontarczyk i in. Red. Zdzisław Grot. Poznań, ss. 471, nrb. 1, tabl. 1, il., tab., portr., mapa. — Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. *Dzieje UAM* nr 6C.

244. UNIVERSITÄT V POZNAŃ, 1919—1969. Tłum. Halina Brzoza i in. pod red. Aleksieja Karpieńki... Red. Zdzisław Grot. Poznań, ss. 422, nrb. 3, tabl. 1, il., portr., tab., mapa. — Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. *Dzieje UAM* nr 6A.

245. UNIVERSITY OF POZNAŃ, 1919—1969. Tłum. pod kier. Jacka Fisiaka Hanna Grabińska i in. Red. Zdzisław Grot. Poznań, ss. 435, nrb. 1, il., portr., tab., mapy. — Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. *Dzieje UAM* nr 6D.

UNIwersytet Jagielloński

246. ESTREICHER KAROL: Collegium Maius Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. *Dzieje, obyczaje, zbiory.* Warszawa „Interpress”, ss. 163, nrb. 3, il., portr. Rec.: Karpinski Rafal, *Kultura* 1972 nr 14, s. 9; Łodyńska-Kosińska Maria, *Nowe Książki* 1972 nr 9, s. 16—18, il.

247. KRONIKA UNIwersytetu JAGIELLOŃSKIEGO za lata akademickie 1945/46 — 1955/56. Red. Leszek Hajdukiewicz. Kraków PWN, ss. 206.

248. KRONIKA UNIwersytetu JAGIELLOŃSKIEGO za rok akademicki 1967/68. Do druku przyg. Leszek Hajdukiewicz. Kraków, ss. 215.

* 249. STUDIA Z DZIEJÓW MŁODZIEŻY UNIwersytetu KRAKOWSKIEGO od Oświecenia do połowy XX wieku. T. 2, cz. 1. Kraków 1970 (zob. poz. 285 — 1970). Rec.: Jędrzejna Jan, *Studia Socjologiczne* 1971 nr 4, s. 176—179. Zob. też poz. 29, 30, 37, 38, 39, 40, 63.

UNIwersytet Łódzki

250. MOWSZOWICZ JAKUB: Dwudziestopięcioletnia działalność Katedry Systematyki i Geografii Roślin Uniwersytetu Łódzkiego. Łódź, ss. 96, nrb. 4, bibliogr. — Uniwersytet Łódzki.

251. SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI za rok akademicki 1970/71. Łódź, ss. 32.

UNIwersytet Warszawski

252. BUTKIEWICZ TADEUSZ, PACIORKIEWICZ MIRON: W rocznicę ćwierćwiecza wznowienia działalności Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Warszawskiego w roku akademickim 1944/45. *Kwart. AM Warsz.* nr 1, s. 31—34, il.

253. [DWADZIESCIA] XX lat Studium Zaocznego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Sympozjum poświęcone działalności Studium Zaocznego. Warszawa Wydawn. UW, ss. 57, nłb. 3.

254. GRIGO TADEUSZ: Studia medyczne w Warszawie w czasie okupacji niemieckiej. *Kwart. AM Warsz.* nr 3, s. 263—274, il.

255. MAJEWSKA DANUTA: Uniwersytet Warszawski w hezbach w 1967 r. *Rocz. UW t. 8: 1968/1969* (wyd. 1971), s. 105—120, tab.

256. OKOŃ WINCENTY: Działalność Katedry Dydaktyki UW w latach 1957—1967. *Rocz. UW t. 8: 1968/1969*, s. 85—93.

257. RAJEWSKI LUDWIK: Materiały sprawozdawcze Studium Zaocznego Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Warszawskiego, lata 1962/63 — 1966/67. *Rocz. UW t. 8: 1968/1969*, s. 101—104.

258. RZEPECKI JAN: Przyczynę do dziejów odrodzenia Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1915—1918 (odbicie w listach Izy Moszczeńskiej). *Rocz. UW t. 8: 1968/1969*, s. 67—76.

259. WYDZIAŁ PRAWA w latach 1962/63 — 1966/67. *Rocz. UW t. 8: 1968/1969*, s. 94—100.

260. Z ŻYCIA NAUKOWEGO I ORGANIZACYJNEGO UCZELNI. Przegląd najważniejszych wydarzeń od 1 IX 1965. *Rocz. UW t. 8: 1968/1969*, s. 121—133.

Zob. też poz. 227, 228, 229, 230.

UNIwersytet WROCLAWSKI IM. BOLESŁAWA BIERUTA

261. MALECZYŃSKA EWA: Czwierć wieku tradycji i dalsze formy współpracy Uniwersytetu Wrocławskiego i szkoły. *St. Kwart. hist. Sobótka* nr 1, s. 5—14.

262. WIATROWSKI LESZEK: Institutum Historicum Universitatis Wratislaviensis 1945—1970. *St. Kwart. hist. Sobótka* nr 1, s. 131—133.

Kronika.

WYŻSZA SZKOŁA DZIENNIKARSKA W WARSZAWIE

263. CZAJKOWSKA MARIA: Wyższa Szkoła Dziennikarska po roku 1945. *Rocz. Hist. Czas.* t. 10, z. 3, s. 411—418.

WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGICZNA W KATOWICACH

264. WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGICZNA W KATOWICACH, 1950—1968. Red. Adam Jarosz i Augustyn Jendrysik. Katowice, ss. 398, nłb. 1, tabl. 8, il., portr., tab., bibliogr. — Uniwersytet Śląski w Katowicach.

WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGICZNA W OPOLU

265. BOREK HENRYK: Dwudziestolecie Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. *Kwart. opol.* nr 1, s. 123—127, il.

266. ZALEWSKI JOZEF: Dwudziestolecie WSP w Opolu. *Naucz. i Wychow.* nr 3, s. 130—135, tab.

Zob. też poz. 145.

WYŻSZA SZKOŁA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO W POZNANIU

267. KRONIKA. Wyższa Szkoła Wychowania Fizycznego w Poznaniu (za rok 1969/70). Red. Stefan Bącznyk, Poznań 1970 (druk 1971), ss. 284.

IV. TEORETYCY WYCHOWANIA I DZIAŁACZE OŚWIATOWI

(opracowania biograficzne — układ według nazwisk)

ASKENAZY SZYMON

268. WOLIŃSKI JANUSZ: Warszawskie lata uniwersyteckie Szymona Askenazygo. 1883—1887. *Rocz. warsz.* t. 10, s. 143—158.

PROCHNIK ADAM

293. PRÓCHNIK ADAM: Wybór publicystyki. Przedmowa H. Jabłoński. Wstęp Z. Marciniak. Wybór i komentarz M. M. Drozdowski i in. Warszawa KłW, ss. LXVII, 589.

Rocz. Warszawski Stanisław Głaz Naukowca 1971, nr 4, s. 11; Gątkowski

SPOCZYŃSKA HELENA

295. NOWACKI TADEUSZ: Helena Spoczyńska (27 II 1896 — 26 XI 1968). *Prz. hist.-ośw.* nr 3, s. 357—370, il.
Nauczycielka szkoły w Lipinach.

SCIBOREK BOLESŁAW

296. JARECKA STANISŁAWA: Bolesław Sciborek (1906—1945). *Pokolenia* nr 4, s. 89—100.
Nauczyciel, działacz ZMW „Wici”.

TATARA-HOSZOWSKA WŁADYSŁAWA

297. SKOCKA ALEKSANDRA: Władysława Tatara-Hoszowska (1893—1970). *Rocz. Dziej. Ruchu lud.* nr 13, s. 549—561.
Nauczycielka, działaczka TON i ZNP.

TRENTOWSKI BRONISŁAW FERDYNAND

- * 298. TRENTOWSKI BRONISŁAW FERDYNAND: Chowanna, czyli system pedagogiki narodowej... Wrocław 1970 (zob. poz. 337 — 1970).
Rec.: Mora wiew Kazimierz, *Argumenty* 1971 nr 20, s. 1, 14.

WACHOWSKI MARIAN

299. PLEŚNIARSKI BOLESŁAW: Marian Wachowski (1903—1970). *Prz. hist.-ośw.* nr 4, s. 623—627.
Profesor pedagogiki na Uniw. Poznańskim, Wrocławskim i WSP w Opolu.

WYSZOMIRSKI KAZIMIERZ

- * 300. JARECKA-KIMŁOWSKA STANISŁAWA: Pasja działania... Warszawa 1970 (zob. poz. 340 — 1970).
Rec.: Czerwinski Janusz, *Rocz. Dziej. Ruchu lud.* 1971 nr 13, s. 594—595.

V. DZIEJE OSWIATY POZASZKOLNEJ

1. OSWIATA DOROSŁYCH

301. JANKOWSKI DZIERŻYMIR: Działalność kulturalna w Zakładach H. Cegielskiego w latach 1945—1955. Poznań PWN, ss. 75. — Wielkopolskie Tow. Kulturalne. Materiały i Studia do Dziejów Kultury w Wielkopolsce z. 1.
302. KRUKOWSKI JERZY, PAWELEC ALEKSANDER: Pięćdziesiąt lat w służbie Fabryki [Samochodów Ciężarowych], Starachowice, 1921—1971. Warszawa Wydawn. Handlu Zagr., ss. 39, nrb. 1, tabl. 4, il., portr.
303. MIAŚO JOZEF: Oświata dorosłych w Warszawie na przełomie XIX i XX w. W: WARSZAWA XIX WIEKU 1795—1918, z. 2. Kom. red. Ryszard Kołodziejczyk, Jan Kosin, Janina Leskiewiczowa. Warszawa PWN, ss. 295—316. — Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Studia Warszawskie t. 9, *Varsaviana*.
304. NATURSKA EUGENIA: Początki szkolnictwa powszechnego dla dorosłych w Zagłębiu Dąbrowskim do 1939 roku. *Zar. śl.* z. 2, s. 231—246, tab.
305. PLEŚNIARSKI BOLESŁAW: Początki oświaty dorosłych w Poznańskim. *Zesz. nauk. UMK, Pedagog.* z. 43, s. 71—78.
- * 306. TUROS LUCJAN: Uniwersytet Ludowy Ignacego Solarza i jego wychowanie. Warszawa 1970 (zob. poz. 350 — 1970).
Rec.: Czornek-Knapik Danuta, *Biul. TWWP* 1971 nr 4, s. 125—127; Urbanczyk Franciszek, *Kwart. pedagog.* 1971 nr 3, s. 202—205.
307. UZIEMBŁO ADAM OLGIERD: Wychowanie dorosłych w Polsce (rys histo-

ryczny i zagadnienia współczesne). W: O WYCHOWANIU DOROSŁYCH W POLSCE. Praca zbiorowa pod red. A. O. Uziembły. Warszawa PZWS, s. 7—26. — Studia z pedagogiki społecznej i polityki społecznej Komisji Naukowo-Endawczej t. 1.

2. BIBLIOTEKARSTWO

308. ANTOSZCZUK STANISŁAW: Kształcenie bibliotekarzy w Polsce w latach 1949—1970 i ich zatrudnienie. *Rocz. Bibl. Nar.* r. 7, s. 5—40, tab.

309. BIBLIOTEKI PUBLICZNE W WOJEWÓDZTWIE KATOWICKIM. 1945—1970. Red. Jerzy Dalek. Katowice, ss. 84, nrb. 11, il., tab. — Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Katowicach.

310. CYBULSKA JADWIGA: Publiczne biblioteki powszechne w powiecie łobeskim w latach 1945—1969. W: Z DZIEJÓW ZIEMI ŁOBESKIEJ. Praca zbiorowa pod red. Tadeusza Białeckiego. Szczecin, ss. 360—375. — Instytut Zachodnio-Pomorski w Szczecinie. Łobeskie Towarzystwo Kultury w Łobzie. Prace Instytutu Zachodnio-Pomorskiego w Szczecinie t. 44. Monografie regionalne z. 11.

311. [DWADZIESCIA PIĘĆ] 25 lat w służbie książki. — Bochnia, Prz. Pow. Rady Nar. i Miej. Kraków, s. nrb. 16, il., portr., mapa.

O Bibliotece Publicznej w Bochni.

312. FILIPOWICZ KRZYSZTOF: Miejska Biblioteka Publiczna w Kłodzku w latach 1945—1954. *Rocz. Ziemi Kłodz.* t. 9/10; 1969/70 (wyd. 1971), s. 80—99.

313. LECH MARIAN J.: Książka i czytelnictwo w Warszawie 1870 r. w świetle raportu inspektorów nadzoru w Komitecie Cenzury. *Rocz. Bibl. Nar.* t. 7, s. 395—421, tab.

314. PEDAGOGICZNA BIBLIOTEKA WOJEWÓDZKA W OLSZTYNIE. 1946—1970. Oprac. zespół pod kier. Leonarda Turkowskiego. Olsztyn, ss. 105, nrb. 2, il., portr., tab.

315. RADIUKIEWICZ JAN: Rozwój bibliotek pedagogicznych w województwie białostockim w okresie 25-lecia Polski Ludowej (1944—1969). *Rocz. biał.* t. 10; 1970 (wyd. 1971), s. 307—328, il., wyk.

* 316. REMEROWA KRYSZYNA: Książka w Warszawie 1918—1939. W: WARSZAWA II RZECZYPOSPOLITEJ 1918—1939, z. 2. Warszawa 1970 PWN, s. 205—226. — Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Studia Warszawskie t. 4. Varsaviana.

317. TUJAKOWSKI ALOJZY: Z przeszłości upowszechniania czytelnictwa w Toruniu. *Rocz. tor.* t. 6, s. 89—109.

318. WRÓBLEWSKI JAN: Księgozbiory Okręgu Powiślańskiego Centralnej Biblioteki Polskiej w Niemczech. Oddział: Prusy Wschodnie. *Kom. mazur.-warm.* nr 2/3, s. 273—292.

319. WRÓBLEWSKI JAN: Z dziejów bibliotekarstwa polskiego na Pograniczu i Kaszubach. *Prz. hist.-ośw.* nr 4, s. 587—621, tab.

* 320. Z DZIEJÓW MIEJSKIEJ BIBLIOTEKI PUBLICZNEJ IM. J. SŁOWACKIEGO W TARNOWIE 1908—1968. Tarnów 1970 (zob. poz. 366 — 1970).

Rec.: Łopuszański Bolesław, *Prz. hist.-ośw.* 1971 nr 4, s. 640—649; Ruta Zygmunt, *Rocz. Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie* 1972 z. 43. Prace historyczne 6, s. 500.

321. ZARACHOWICZ HELENA: Organizacja i rozwój sieci bibliotek publicznych w Warszawie w latach 1945—1967. *Rocz. warsz.* t. 10, s. 315—338.

VI. DZIEJE RUCHU NAUCZYCIELSKIEGO

1. OPRACOWANIA OGÓLNE

322. DZIAŁALNOŚĆ PEDAGOGICZNA I IDEOWO-WYCHOWAWCZA ZWIĄZKU NAUCZYCIELSTWA POLSKIEGO W WIELKOPOLSCE w latach 1945—1970. Praca zbiorowa pod red. Stanisława Michalskiego. Poznań Wydawn. Pozn., ss. 288,

portr., tab., bibliogr. — Na zlec. Zarządu Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego w Poznaniu.

Zawiera: Michałowski Stanisław: Tradycje związkowego ruchu nauczycielskiego a węzłowe problemy pracy Związku Nauczycielstwa Polskiego w okresie powojennym, s. 9—32; Szajek Stanisław: Udział wielkopolskiej organizacji związkowej nauczycieli w przygotowaniu i realizacji reform szkolnych, s. 53—101; Hellwig Jan: Działalność samokształceniowa Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce, s. 109—140; Wojtaszek Jan: Zaangażowanie ideowe i społeczne nauczycieli wielkopolskich, s. 141—171; Hellwig Jan: Działalność kulturalno-oświatowa nauczycieli, s. 172—193; Nożyński Tadeusz: Prace naukowo-badawcze, publicystyczne i literackie nauczycieli wielkopolskich, s. 194—207; Dulczewski Zygmunt: Udział nauczycieli wielkopolskich w odbudowie szkolnictwa na ziemiach zachodnich, s. 208—224; Wojtaszek Jan: Z działalności Rady Postępu Pedagogicznego, s. 225—237; Jackowski Antoni: Z działalności Ośrodka Usług Pedagogicznych Zarządu Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego w Poznaniu, s. 238—247; Sylwetki zasłużonych działaczy Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce — Franczak Zych, Michał Kopeć, Kwiatek Józef, Suchański Zenon, s. 249—280.

Rec.: Marciniak Zbigniew, *Prz. hist.-ośw.* 1972 nr 2, s. 329—331; *Zb. Mar. Kwart. Hist. Ruchu zaw.* 1972 nr 2, s. 84—86.

323. IWANOWIE BALBINA I JOZEF: Historia ZNP. *Ziemia gorzow.* nr grudniowy, s. 21—24.

Streszczenie obszerniej pracy opartej na materiałach z archiwum ZNP w Gorzowie Wlkp.

324. KULPA JAN: Problemy kształcenia nauczycieli w pracach ZNP, 1918—1969. Kraków PWN, ss. 32, nb. 4, bibliogr. — Polska Akademia Nauk Oddział w Krakowie. *Nauka dla Wszystkich* nr 145.

325. KUPIEC JAN: Przegląd prac Okręgowej Komisji Historycznej w Kielcach, związanych szczególnie z okresem okupacji hitlerowskiej w latach 1939—1945. *Prz. hist.-ośw.* nr 3, s. 479—483.

* 326. MARCINIAK ZBIGNIEW: Procesy zjednoczeniowe w ruchu nauczycielskim... Warszawa 1969 (zob. poz. 283 — 1969; 371 — 1970).

Rec.: Buszko Józef, *Stud. hist.* 1971 z. 43, s. 404—466.

Zob. też poz. 79.

2. PAMIĘTNIKI

327. GAURA ADAM: Moje wspomnienia z pierwszych lat pracy na Ziemi Prudnickiej. *Kwart. Naucz. opol.* nr 1, s. 86—87.

* 328. KĘDRYNA SZYMON, SZEFER ANDRZEJ: Wspomnienia nauczycieli śląskich... Katowice 1970 (zob. poz. 374 — 1970).

Rec.: Marciniak Rena, *Kwart. Naucz. opol.* 1971 nr 1, s. 106—107.

329. KRAS TADEUSZ: Wspomnienia z pierwszych dni pracy w powiecie kozielskim. *Kwart. Naucz. opol.* nr 1, s. 88—89.

330. SURDY WŁADYSŁAW: Wspomnienia, jakich wiele. *Kwart. Naucz. opol.* nr 3/4, s. 83—84.

331. TARNAWSKI STEFAN: Byłem w szeregach PPR. *Kwart. Naucz. opol.* nr 3/4, s. 85—88.

* 332. WOJCIECHOWSKI KAZIMIERZ: Nauczyciele w walce o nową Polskę. Warszawa 1970 (zob. poz. 388 — 1970).

Rec.: Drobny Władysław, *Nowa Szkoła* 1971 nr 7/8, s. 111—112; Kroner Jolanta, *Wojsko Ludowe* 1971 nr 6, s. 79—80; Pietniewicz Renata, *Pokołenta* 1971 nr 3, s. 122—124; Sulcowski Wojciech, *Typodruk Kulturalny* 1971 nr 34, s. 9; *Z Pola Walki* 1971 nr 2, s. 242—245.

333. ŻOLNA JOZEF: Pamięci zamordowanych nauczycieli w powiecie jędrzejewskim. *Prz. hist.-ośw.* nr 3, s. 465—469.

3. OPRAWOWANIA MONOGRAFICZNE I ŹRÓDŁA DO DZIEJÓW ORGANIZACJI NAUCZYCIELSKICH

334. HELLWIG JAN: Praca Związku Nauczycielstwa Polskiego na odcinku kształcenia i dokształcania nauczycieli w okresie okupacji hitlerowskiej. *Kwart. Naucz. opol.* nr 1, s. 24—29, tab.

335. INFORMATOR ORGANIZACYJNY RADY ZAKŁADOWEJ ZWIĄZKU

NAUCZYCIELSTWA POLSKIEGO Politechniki Warszawskiej, nr 29. Warszawa, ss. 67.

336. KĘDRYNA SZYMON, SZEFER ANDRZEJ: Nauczyciele śląscy polegli i zamordowani w latach hitlerowskiej okupacji. Księga pamiątkowa. Katowice, ss. 121, nrb. 2, tabl. 12, il., portr. — Śląski Instytut Naukowy, Zarząd Okręgu ZNP w Katowicach. Zeszyty Naukowe nr 39.

Rec.: Heskla-Kwaśniewicz Krystyna. *Poplądy* 1972 nr 6, s. 12.

* 337. MARCZUK MIECZYSLAW: Walka Związku Nauczycielstwa Polskiego o postępowy program oświatowy. Warszawa 1970 (zob. poz. 394 — 1970).

Rec.: Duzza Wawrzyniec, *Wied Współczesna* 1972 nr 3, s. 154—156; Koprukowniak Albin, *Prz. hist.-ośw.* 1972 nr 2, s. 326—329.

338. ORŁOWSKI RYSZARD, ŚLADKOWSKI WIESŁAW: Strajk nauczycielski 1937 roku. Materiały i źródła. Oprac. red. i wybór... Lublin, ss. 292, nrb. 2. — Związek Nauczycielstwa Polskiego, Zarząd Okręgu w Lublinie, Komisja Historyczna.

339. OSKO STANISŁAW: Z postępowych tradycji Związku Nauczycielstwa Polskiego w Kielecczyźnie w okresie 20-lecia międzywojennego. *Prz. hist.-ośw.* nr 3, s. 375—387.

340. SĘDLAK EMILIAN: Dwadzieścia lat Związku Nauczycielstwa Polskiego w powiecie pyrzyckim. *Zesz. pyrzk.* t. 4, s. 157—164.

341. SPRAWOZDANIE za rok 1970. Oddział Uczelniany Związku Nauczycielstwa Polskiego przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Lublin, ss. 23.

Zob. też poz.: 00, 102.

VII. Z ŻYCIA I DZIAŁALNOŚCI ORGANIZACJI MŁODZIEŻOWYCH

342. ANDRUSZKIEWICZ ZDZISŁAW: Związek Młodzieży Socjalistycznej. *Rocz. polit. gosp.* s. 174—181.

343. CIOSEK STANISŁAW: Zrzeszenie Studentów Polskich. *Rocz. polit. gosp.*, s. 188—193, il.

344. CZARSKI ANDRZEJ: Najmłodszy żołnierze walczącej Warszawy. Warszawa „Pax”, ss. 403.

Rec.: Mirowski Stefan, *Tygodnik Powszechny* 1972 nr 4, s. 34—35.

345. CZECHOWICZ ANDRZEJ: Załóg pionierski ZMP. W: Z DZIEJÓW ZIEMI KOSZALIŃSKIEJ W XIX i XX W. Materiały i studia. Pod red. Andrzeja Czechowicza. Koszalin, s. 36—44. — Ośrodek Badań Naukowych KTSK. Koszalińskie Studia i Materiały.

346. GRABIEC WAĆLAW: To nie może być zapomniane (Wspomnienia ZWM-owca). *Pokolenia* nr 2, s. 69—87.

Powiat ciechanowski.

347. HEMMERLING ZYGMUNT: Ruch ludowy w Wielkopolsce w latach 1919—1939. Warszawa LSW, ss. 401. — Zakład Historii Ruchu Ludowego przy NK ZSL. Rozdz. VII: Wielkopolski Związek Młodzieży Wiejskiej (1931—1939), s. 316—349.

348. HILLEBRANDT BOGDAN: Działalność ZWM w okręgach pozawarszawskich w latach hitlerowskiej okupacji. *Pokolenia* nr 3, s. 27—39.

* 349. HILLEBRANDT BOGDAN: Młodzież Warszawy w walce z hitlerowskim okupantem. Warszawa 1970 (zob. poz. 410 — 1970).

Rec.: Dyskusja nad książką w Pracowni Dziejów Warszawy Instytutu Historii PAN, *Pokolenia* 1971 nr 3, s. 151—154; Kozłowski Czesław, *Z Pola Walki* 1971 nr 4, s. 406—409; Poterański Waćław, *Pokolenia* 1971 nr 3, s. 111—115; Wleczorek Mieczysław, *Kron. Warsz.* 1972 nr 1, s. 109—110.

* 350. HILLEBRANDT BOGDAN: Nasze tradycje. Postępowe organizacje młodzieżowe w Polsce w latach 1918—1957. Warszawa 1970 (zob. poz. 411 — 1970).

Rec.: Wroński Adam, *Wychowanie* 1979 nr 20, s. 44.

351. HILLEBRANDT BOGDAN: Związek Walki Młodych. Warszawa PZWS, ss. 130, nlb. 2, il., portr., bibliogr. — Biblioteczka historyczna. Szkice z Dziejów Polski.
Rec.: Filipowicz Renata, *Wychowanie Obywatelskie* 1972 nr 3, s. 43, il.
352. JARECKA-KIMLOWSKA STANISŁAWA: O równy start. Szkice z dziejów ZMW RP „Wiel” 1928—1948. Warszawa PZWS, ss. 122, nlb. 2, il., portr., tab. — Biblioteczka Historyczna. Szkice z Dziejów Polski.
353. JURKOWICZ MAREK: Z kalendarza polskich organizacji młodzieżowych. *Pokolenia* nr 3, s. 128—132.
354. KAMINSKI ALEKSANDER: Analiza teoretyczna polskich związków młodzieży do połowy XIX wieku. Warszawa PWN, ss. 382, tab., bibliogr.
Rec.: Libera Zdzisław, *Prz. hist.-ośw.* 1972 nr 2, s. 323—326; Myśliński Jerzy, *Nowe Książki* 1971 nr 21, s. 1445.
355. KĄKOL KAZIMIERZ: „Wigry” harcerski batalion AK. 1939—1945. Warszawa Wyd. „Sport i Turystyka”, ss. 30, nlb. 2, il., mapy. — Rada Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa.
356. KLIMA JERZY: Związek Harcerstwa Polskiego. *Rocz. polit. gosp.*, s. 194—201.
* 357. KONIECZNY ANDRZEJ: Z dziejów ruchu młodzieżowego w województwie katowickim 1945—1970. Katowice 1970 (zob. poz. 420 — 1970).
Rec.: Siabek Genowefa, *Pokolenia* 1971 nr 2, s. 130—139.
358. KOZNIIEWSKI KAZIMIERZ: Czerwony harcmistrz. Opowieść o Juliuszu Dąbrowskim. Warszawa, Wyd. „Horyzonty”, ss. 182, nlb. 2, portr.
Rec.: Zaleska Elżbieta, *Nowe Książki* 1972 nr 15, s. 71—72.
359. KRZYWANIA JOZEF, SIERPOWSKI STANISŁAW: Związek Walki Młodych w Wielkopolsce. Wspomnienia. Wybór i oprac. Poznań Wydawn. Pozn., ss. 252, tabl. 6, il., portr.
Rec.: Siabek Genowefa, *Pokolenia* 1972 nr 1, s. 140—149.
360. KURNIKOWSKA EUGENIA: Czerwone Harcerstwo TUR w Piotrkowie Trybunalskim, *Pokolenia* nr 4, s. 41—47.
361. ŁAKOMY HENRYK: Wolne Harcerstwo. *Pokolenia* nr 3, s. 21—26.
362. ŁAKOWSKI RAFAŁ, SULEWSKI WOJCIECH: Kartki ze studenckich dziejów. Warszawa „Iskry”, ss. 239.
363. LYSEK JAN: Związek Młodzieży Wiejskiej. *Rocz. polit. gosp.*, s. 181—188, tab.
364. MAJKA JERZY: Kartki z historii i tradycji Związku Harcerstwa Polskiego. Warszawa, Wyd. „Horyzonty”, ss. 187, nlb. 1, bibliogr.
365. MAJKA JERZY: Początki harcerstwa w Polsce Ludowej (lipiec 1944 — czerwiec 1945). *Pokolenia* nr 2, s. 18—41; cz. 2 nr 3, s. 40—57.
366. MICHAŁSKI STANISŁAW: Początki działalności ZWM w powiecie pińczowskim. *Pokolenia* nr 4, s. 48—50.
367. MIZIA JERZY: Przyczynek do dziejów Związku Młodzieży Demokratycznej na Dolnym Śląsku. *Pokolenia* nr 4, s. 51—69.
368. OLSZYŃSKI JOZEF: Z działalności Związku Młodzieży Wiejskiej — Spółdzielni Oświatowej „Znicz” w powiecie Nowy Sącz w latach 1931—1939. *Rocz. Dziej. Ruchu lud.* nr 13, s. 388—409.
369. PALUCHOWSKI JANUSZ: „Wiel” na Pomorzu Zachodnim w latach 1945—1948. W: Z DZIEJÓW ZIEMI KOSZALIŃSKIEJ. Materiały i studia. Pod red. Andrzeja Czechowicza. Koszalin, s. 45—58. — Ośrodek Badań Naukowych KTSK. Koszalińskie Studia i Materiały.
370. PIONK MARIAN: Harcerze w plebiscycie i w powstaniach śląskich. *Pokolenia* nr 4, s. 22—40.
371. PIONK MARIAN: Przyczynek do historii harcerstwa w okresie powstań śląskich. *Zar. śl.* z. 3, s. 509—519, tab.

372. PIPALA JAN: Powstanie i rozwój działalności KZMP na Lubelszczyźnie (1922—1928). *Pokolenia* nr 2, s. 7—17.

373. PRZYBYSZ KAZIMIERZ: Kilka uwag o działalności organizacji młodzieżowych. W: NAD ODRĄ I NYŚĄ LUZYCKĄ, 1945—1970. Materiały z sesji naukowej... Wrocław Zakł. Nar. im. Ossolińskich, s. 163—168.

Głos w dyskusji.

374. SŁOWNIK ORGANIZACJI MŁODZIEŻOWYCH W POLSCE 1918—1970. Autorzy hasel: J. Borkowski i in. Opr. Czesław Kozłowski. Wstęp: T. Pietrzak. Warszawa „Iskry”, ss. 189. — Komisja Historyczna Ogólnopolskiego Komitetu Współpracy Organizacji Młodzieżowych.

Rec.: Filipowicz Renata, *Wychowanie Obywatelskie* 1972 nr 5, s. 45, il.; Gołębiowski Bronisław, *Nowe Książki* 1972 nr 15, s. 67—68.

375. SOBOCINSKI ANDRZEJ: Z problemów współpracy demokratycznego ruchu młodzieżowego w województwie gdańskim w latach 1947—1948. *Pokolenia* nr 4, s. 70—76.

376. SOCHA JANUSZ: Łódzki Związek Młodzieży Wlejskiej RP „Wiel” wobec kryzysu rozłamowego w Stronnictwie Ludowym w latach 1934—1935. *Pokolenia* nr 1, s. 7—17.

377. SZTAFETA POKOLEN. Sylwetki działaczy młodzieżowych. Oprac. Stanisława Jarecka-Kimłowska. Warszawa „Iskry”, ss. 322, nrb. 2, portr. — Ogólnopolski Komitet Współpracy Organizacji Młodzieżowych. Komisja Historyczna.

Rec.: Lewicki Stanisław, *Prawo i Życie* 1972 nr 4, s. 4.

378. SZUKIEL WIKTOR: Z dziejów Związku Młodzieży Wlejskiej w województwie olsztyńskim 1956—1970. Olsztyn, ss. 46, nrb. 2, il., portr., bibliogr.

379. WALCZYK ZDZISŁAW: Rola organizacji młodzieżowych w walce o język polski w okresie dwudziestolecia międzywojennego. *Kron. M. Zabrze* nr 4, s. 31—39.

380. „WICI” NA DOLNYM ŚLĄSKU. Dokumenty. Przedm.: Stanisława Jarecka-Kimłowska. *Pokolenia* nr 4, s. 103—114.

381. WIERNA PAMIĘĆ MŁODOCICI. (Wspomnienia). Wybór i oprac. Bronisław Gołębiowski. Warszawa „Iskry”, ss. 386.

Rec.: Jarecka S., *Pokolenia* 1972 nr 1, s. 144—147; Siekierski Stanisław, *Nowe Książki* 1971 nr 10, s. 675—676.

382. ZABIŃSKI ANDRZEJ: Nasza organizacja. Warszawa „Iskry”, ss. 151. — Wszechnica Społeczno-Polityczna ZMS.

Rec.: Kasprzycki Janusz, *Ideologia i Polityka* 1972 nr 3, s. 105—107; Malinowski Ludwik, *Nowe Drogi* 1972 nr 6, s. 167—169.

Zob. też poz.: 171, 163, 239.

Sprostowanie

W numerze 3 „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” z 1972 r. na s. 485 oraz w rocznym spisie treści za rok 1972 wydrukowano mylnie nazwisko Autorki i tytuł jej artykułu, które winny mieć następujące brzmienie:

MARIA BELZ — *Problematyka obrad wydziałowych nauczycieli szkół średnich Komisji Edukacji Narodowej, przeprowadzonych w dniach 5—7 sierpnia 1790 r. w Koronie.*

Redakcja przeprosza Autorkę i Czytelników „Przeglądu”.